

I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA OSMANLI DEVLETİNİN MUHASİM DEVLET TEBAASI POLİTİKASI (1914-1918)*

Ramazan SONAT**

Özet

Bu çalışma, Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşı boyunca sınırları içerisinde bulunan İtilaf Devletleri tebaasına yönelik politikasını ele almaktadır. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na girince savaştığı devletlerin daha önceden değişik amaçlarla kendi sınırları içerisine gelip yerleşmiş olan tebaasını çeşitli gerekçelerle sürgüne tâbi tutmuştur. Değişik nedenlerle Anadolu'da bulunan farklı noktalara sevk edilen bu kişiler savaş boyunca sürgün noktalarında esaret hayatı sürmek zorunda kalmıştır. Bu kişilere zorunlu ikamet yerlerinde birtakım imkân ve kolaylıklar sağlandığı gibi bir dizi yasak ve kısıtlamalar da getirilmiştir. Sürgünlerden bazıları da savaşın doğurduğu iş gücü açığını kapatabilmek amacıyla değişik iş alanlarında istihdam edilmiştir. Osmanlı Devletinin kendi adına savaşı sonlandıran Mondros Ateşkes Anlaşması'nı imzalaması ile de bu kişilerin serbest bırakılmasına başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı, İtilaf Devletleri, Sürgün, Mondros Ateşkes Anlaşması

A CITIZEN OF AN ENEMY STATE POLICY OF THE OTTOMAN EMPIRE DURING THE FIRST WORLD WAR (1914-1918)

Abstract

This study evaluates the policy of Ottoman Empire against the subjects of the Entente Powers who lived along its borders during the First World War. Ottoman Empire launched the deportation against the subjects of the Entente Powers who had already settled there for different purposes when Ottomans entered into a war. For the First World War, because of various reasons, they had to be sent to the different parts of Anatolia and those had to be take life in captivity in exile points.

At their places of residence, certain facilities and conveniences were given to them and also they encountered with some bans and restrictions. Moreover, some of them were hired in various sectors in order to fill up the gap in the labour force. After Ottomans

* Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalında (Konya 2014) kabul edilen Yüksek Lisans tezinin özetidir.

** Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Uzmanı. ramazansonat@hotmail.com

signed Mondros Armistice Agreement which could be regarded as the end of the war for them, the process of their release began.

Key Words

The Ottoman Empire, The First World War, Exile, Entente Powers, Mondros Armistice Agreement

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın başını çektiği İttifak bloku içerisinde dâhil olan Osmanlı Devleti, savaşa girmesi ile beraber sınırları içerisinde bulunan yabancılardan kaynaklanan birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Devlet tarafından ecnebi olarak adlandırılan bu kitlenin Osmanlı sınırları içerisine dâhil olması aslında savaş döneminde gerçekleşen bir olay değildir. Ecnebler, gerçekte Osmanlı Devletinin Avrupa devletleri arasında öne çıktığı klasik dönemde de (1300-1600) Osmanlı sınırları içerisinde bulunmaktaydı. Ancak ilk etapta yalnızca tüccar olarak bulunan bu kitlenin sayısı XVI. yüzyılda ecneblerin hukuki statüsünü düzenleyen kapitülasyonların ortaya çıkması ile artmış ve özellikle Osmanlı sınırları içerisine konsolosluklar vasıtasıyla birçok batılı diplomat gelmeye başlamıştır¹. Bu tarihten itibaren tüccarlara ve diplomatlara ek olarak serbest meslek sahipleri, misyonerler ve seyyahlar da Osmanlı ülkesine dâhil olmuştur².

Ecneblerin Osmanlı sınırları içerisinde demografik olarak yoğunluk kazanmaya başladığı dönem ise Osmanlı Devletinin Batılı devletler karşısında gerilemeye başladığı XVIII. yüzyıla rastlamaktadır. Çünkü devlet bu dönemde Batılı devletler karşısında askerî, malî, eğitim vb. alanlarda gerilemeye başladığını fark etmiştir. Bu doğrultuda da alanında uzman kişileri batıdan getirtip sınırları içerisinde çeşitli sektörlerde istihdam etmeye başlamıştır³.

Osmanlı Devletinin XVIII. yüzyılda ecnebi akınına maruz kalmasının bir diğer sebebi ise yabancı devletlere tanınan kapitülasyonların genişletilmesidir. Yabancı devletlere tanınan bu haklar neticesinde Osmanlı karasularında oldukça avantajlı bir pozisyon elde eden bu devletlerin tebaası Osmanlı sınırlarını daha fazla aşındırmaya başlamıştır⁴.

XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarında demografik olarak yoğunluk kazanan ecneblerin sayısı Osmanlı Devleti geriledikçe, ifade edilen alanlarda nitelikli elaman ihtiyacına paralel olarak devamlı artmıştır. Bu dönemden itibaren Osmanlı sınırları içerisine çok sayıda diplomatik elçi⁵ ve işçi⁶ ile eğitim, sağlık ve kamu sektöründe uzman elemanlar giriş yapmıştır. Nitekim, bunlar içerisinde eğitim ve sağlık alanında uzman ecnebler Ana-

¹ Bu dönemde kapitülasyonlar sırasıyla 1569 yılında Fransa'ya, 1580 yılında İngiltere'ye, 1612 yılında da Hollanda'ya verilmiştir. Batılı devletler Osmanlı Devletinden temin ettikleri bu ayrıcalıklarla Osmanlı ülkesine daha sık gelip gitmeye başlayarak ardı ardına konsolosluklar açmaya başlamışlardır. Fransa İstanbul, Beyrut, Trablus-Şam ve İskenderiye'ye, İngiltere ise İzmir, İskenderiye, Halep ve İstanbul'a bu dönem içerisinde konsoloslarını yerleştirmeye başlamıştır. Hall İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2009, s. 143-145.

² Robert Mantran, *XVI.-XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1991, s. 128-129.

³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Tuna, Ankara 2011, s. 64-70.

⁴ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Server Tanilli, C. 1, İstanbul 2004, s. 343-345.

⁵ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 199-200.

⁶ Bu konuda bkz: Uğur Özcan, "Sultan Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devletinde Yabancı İşçiler: Karadağlılar", *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, S. 2012-2, (2012), s. 83-106.

dolu'nun çeşitli noktalarında okul ve hastane açarak misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur⁷. Adı geçen ecnebilerin faaliyetleri XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar da artarak devam etmiştir.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olunca bu ecnebiden bir kısmı birden düşman devlet tebaası statüsü içerisinde yer almıştır. Bir başka ifade ile devlet, savaştığı devletlerin uzun zamandır farklı amaçlarla Osmanlı sınırları içerisinde bulunan tebaasına karşı birtakım tedbirler almak zorunda kalmıştır. Bu yüzden de savaş boyunca adı geçen kişilere farklı muamele tatbik olunmuştur. Bu kişiler çeşitli gerekçelerle Anadolu'da bulunan değişik noktalara sürgün edilmiştir. Savaş boyunca da buralarda zorunlu ikamete tâbi tutulmuştur.

I-DÜŞMAN DEVLET TEBAASININ SÜRGÜNLERİNDE ÖNE ÇIKAN GEREKÇELER

Birinci Dünya Savaşı boyunca uygulanan sürgün politikası genel olarak misilleme politikası adı altında gerçekleştirilmiştir. Misilleme politikasının temelini ise İtilaf Devletlerinin savunmasız Osmanlı sahil ve limanlarını bombalaması sonucu oluşan can ve mal kaybına karşılık olarak gerçekleştirilen sürgünler oluşturmuştur. Bu amaçla Osmanlı sınırları içerisinde bulunan sivil düşman devlet tebaası harp esiri olarak tutuklanıp misilleme politikası uyarınca sürgün edilmeye başlanmıştır⁸. Nitekim, bu doğrultuda ilk olarak 13 Kanun-i Sani 1331 tarihinde (26 Ocak 1916) Fransız askerleriyle karışık Rum çetelerinin Kaş kazasını işgal ederek burada bulunan Kadı, Mal Müdürü, Aşar Kâtibi, Orman Memuru, Ziraat Bankası Muhasebe Memuru, Hususi Muhasebeci, Rüsumat, Reji ve Duyun-ı Umumiye Memurları gibi farklı dairelerde görev yapan memurları esir etme hadisesine karşılık olarak aynı miktarda Fransız'ın tutuklanarak Bozkır'a sürülmesi kararlaştırılmıştır⁹. Ancak bu sürgün işlemi Bozkır kazasında doluluk oranının üst seviyede olması sebebiyle gerçekleştirilememiştir. Bu anlamda da beyan edilen kişiler

⁷ Bu konuda bkz: Resül Narin, "Osmanlı Devletinde 19. Yüzyılda Misyonerlik ve Adapazarı'ndaki Misyoner Okulları", *Orgeneral Ali Fuat Cebesoy Anısına Armağan*, Sakarya 2010, s. 309-319; Özgür Yıldız, "İzmit'te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri", *Akademik Bakış*, C. 5, S. 10, (2012-Yaz), s. 97-111; İdris Yücel, "Yakın Şarkta Batı Nüfuzu Üzerine Bir Değerlendirme: Anadolu'daki Amerikan Misyon Hastaneleri (1880-1930)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, (Güz-2011), s. 229-251; Şennur Kaya-İlknur Aktuğ Kolay, "İzmit'teki Azınlık Yapıları", *İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, (Aralık-2008), s. 31-42; Ayhan Öztürk, "Amerikan Board'un Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 23, (2007-2), s. 63-74; Gülbadi Alan, "Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, (2001), s. 184-208; Ersoy Taşdemirci, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, (2001), s. 13-28; Gülbadi Alan, *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*, Ankara 2008.

⁸ Misilleme politikası uyarınca sürgüne tâbi tutulan kişilerin incelenen belgelerde harp esiri olarak addedildiği görülmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, 5. Şube, 31/30, lef, 11-5. Bundan sonraki kullarımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. EUM. ŞB.) olarak kısaltılmıştır.

⁹ BOA. DH. EUM., 3. ŞB., 16/32A; Ferudun Ata, "I. Dünya Savaşı İçinde Bozkır'a Yapılan Sürgünler", *Bozkır'ın Dünü ve Bugünü Sempozyumu*, 12 Kasım 2006, Konya 2007, s. 150.

Bozkır yerine Kastamonu'ya sürgün edilmiştir¹⁰. Fransız kumandası altında bulunan Meis Adası¹¹ Rumlarından 120 kişilik Rum çetesinin Teke livasına bağlı Kale Köyü'ne saldırarak 6 erkek ve 1 kadını yanlarında götürmeleri üzerine misilleme olarak İstanbul'da yaşayan 6 erkek ve 1 kadının 10 Mayıs 1332 tarihinde (23 Mayıs 1916) Polis Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından Çorum'a sürgün edilmesi bu konuya başka bir örnektir¹². Bu iki örnek dışında Marmaris'in çeşitli köylerine yapılan eşkiya taarruzunda pek çok Türk'ün şehit edilmesi veya esir alınıp götürülmeleri üzerine hemen hemen aynı tarihlerde Aydın ve İzmir'de bulunan o miktarda Fransız, İtalyan ve İngiliz'in Kastamonu'ya sürgün edilmeleri yine bu politika uyarınca gerçekleştirilmiştir¹³.

Bütün bunlarla beraber bu dönemdeki misilleme politikasının temelini sadece savunmasız köy ve kasabalara gerçekleştirilen saldırılar sonrası yapılan sürgünler oluşturmamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devletinin savaş halinde bulunduğu devletlerin Osmanlı tebaasına yönelik muamelesine de aynı şekilde karşılık verilmiştir. Örneğin Rusya ve Fransa tarafından tutuklanan Osmanlı tebaasına karşılık Osmanlı sınırları içerisindeki bazı Rus ve Fransız tebaası harp esiri olarak tutuklanmıştır. Sonra da bu kişiler iç bölgelere sürgün edilmiştir¹⁴.

Harp esiri sıfatıyla sürgüne tâbi tutulanlar yalnızca misilleme politikası neticesinde sürgün edilen sivil düşman devlet tebaası değildi. Bu dönemde harp esiri olarak sürgün edilenlerin bir kısmı da çeşitli cephelerde Osmanlı Devletine karşı savaş halinde iken Osmanlı orduları tarafından esir alınan düşman devletlere mensup subay ve erlerden oluşmaktadır. Örneğin Enver Paşa'nın amcası olan Halil Paşa¹⁵ aralarında ünlü İngiliz Generali Townshend'inde bulunduğu on üç general ile dört yüz seksen bir subay ve on üç bin üç yüz eri Kutulamare'de esir almıştır¹⁶. Townshend, esaret hayatını geçireceği yer olan İstanbul Heybeliada'ya gönderilirken diğer esirler ise

¹⁰ BOA. DH. EUM., 5. ŞB., 51/7.

¹¹ Meis Adası, Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devletinin Akdeniz sahilleri için büyük bir tehlike arz etmiştir. İtilaf Devletleri, bu adayı bir üst olarak kullanarak Osmanlı kıyı yerleşimlerine çeşitli saldırılarda bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti, bu saldırılar neticesinde can ve mal kaybına uğramıştır. Bunun üzerine bu adanın daha fazla tehlike arz etmesini önlemek için de adanın ele geçirilmesine karar vermiştir. Mustafa Aydemir, *Ben Bir Türk Zabıtlıyım*, İstanbul 2007, s. 61.

¹² BOA. DH. EUM., 5. ŞB., 62/24; <http://www.sondevir.com/tarihtebugun/132627/Osmanli-devletinden-esir-misillemesi.html>. Erişim Tarihi: 22 Ağustos 2013.

¹³ BOA. DH. EUM., 5. ŞB., 47/2.

¹⁴ N. Betül Çelik, "I. Dünya Savaşı'nın Bir Başka Yüzü Çankırı Esir Gamizonu", *Milli Mücadele İstiklal Yolu ve Çankırı Sempozyumu*, 21-23 Ekim 2010, Çankırı 2010, s. 401; BOA. DH. EUM., 5. ŞB., 47/10.

¹⁵ Halil Paşa'nın siyasi ve askerî faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Emin Dinç, *Halil (Kut) Paşa'nın Askerî ve Siyasî Faaliyetleri*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 1998.

¹⁶ Taylan Sorgun, *Halil Paşa İttihat ve Terakkî'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, İstanbul 1997, s. 189; Bazı kaynaklarda esir alınan İngiliz ordusunun sayıları ile ilgili farklı rakamlar verilmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, C. 3, İstanbul 1991, s. 175; Mustafa Birol Ülker, "Kut-ül Ammare Zaferi-Esir Alınan İngiliz Ordusunun Öyküsü -2", <http://www.geliboluyuAnlamak.com>. Erişim Tarihi: 22 Nisan 2013.

Anadolu'nun farklı şehirlerine sevk edilmiştir¹⁷. Çanakkale Cephesi'nde ele geçirilen İtilaf Devletlerine ait E-15, E-7, AE2, Mariotte ve Turquoise¹⁸ Denizaltılarının mürettebatı ise Afyon'a gönderilmiştir¹⁹. Bunlara ek olarak çeşitli cephelerde devam eden harp neticesinde önemli miktarda Rus ve Romen askerî de esir alınmıştır²⁰ ve Anadolu'nun çeşitli noktalarına sevk edilmiştir.

Bu dönemde yapılan sürgünlerin bir kısmı da şüphe ve casusluk zannıyla gerçekleştirilmiştir. Örneğin Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 2 Teşrin-i Sani 1332 tarihinde (15 Kasım 1916) gönderilen yazıda, Heybeliada'daki Aya Triyada Manastırı'nda²¹ ilahiyat öğrenen ve adanın düşman devlet tebaasından temizlenmesi sırasında İstanbul'a sevk edilmiş olan Rus tebaasına mensup Rahip Stamo Schofranatch ve onunla aynı yerde kalan Rus Sefaretî'nde görevli Nesedor'un şüpheli davranışları nedeniyle iç bölgelere sürgün edilmesi istenmiştir²². Yine İngilizlere casusluk yaptığı tespit edilen İngiliz tebaasına mensup bir başka şahıs ise 24 Eylül 1331 tarihinde (7 Ekim 1915) Boğazlıyan kazasına sürgün edilmiştir²³. Bu iki örnek dışında hemen hemen aynı tarihler içerisinde şüphe ve casusluk zannıyla değişik noktalara sürgün edilen başka kişilerde vardır²⁴.

Savaş boyunca yapılan sürgünler içerisinde düşman devlet tebaası olmaları sebebiyle gerçekleştirilenlerin sayısı da azımsanmayacak kadar fazladır. Bunda, devletin bu kişileri potansiyel tehlike olarak görmesi ve sürekli kontrol ve gözetim altında tutma isteği oldukça etkili olmuştur. Bu yüzden de adı geçen kişilerin iç bölgelere sürgün edilmesinde düşman devlet tâbiyetinden olması yeterli görülmüştür. Örneğin bu politika uyarınca Fransa tebaasından olan Amasra Limanı müteahhidinin burada şüpheli bir hali ve hareketi görülmemesine karşın, her türlü ihtimale karşı 17 Teşrin-i Sani 1330

¹⁷ Ergun Hiççılmaz, *Esir Kampları, Bana Biraz Hürriyet Yollar Mısın?..*, İstanbul 2001, s. 75-77; Harry Stuermer, *Konstantinopl'da Savaşın İki Yılı (1915-1916)*, Çev. Yurdakul Fincancıoğlu, İstanbul 2002, s. 80-81.

¹⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Umud Cafer Karadoğan, *Türk Donanması ve Faaliyetleri (1914-1925)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 103-107; Yaşar Semiz, "Çanakkale Denizaltı Savaşı (Nisan-Mayıs 1915) Sultanhisar ve Muavenet-i Milliye'nin Başarıları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 9, Konya 2001, s. 393-398.

¹⁹ Doğan Şahin, "Emanet Düşmanlar", *Aksiyon*, S. 851, (2011), s. 16.

²⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Siyasi Kısım, 2214/2. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. HR. SYS.) olarak kısaltılmıştır. Nebahat Oran Arslan, *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri*, İstanbul 2008, s. 65-67.

²¹ Aya Triyada Manastırı, İstanbul'un en büyük ikinci adası konumunda bulunan Heybeliada'nın kuzeybatı yönünde Ümit Tepesi'nde bulunmaktadır. Tarihi dokuzuncu yüzyıla kadar giden manastırın faaliyetleri 19. yüzyılda artmış ve bünyesinde teoloji (ilahiyat) eğitimi veren bir okul açılmıştır. Aynı yüzyıl içerisinde geçirdiği yangınlar nedeniyle büyük zarar gören manastırın faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise (1915-1918) durdurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlanması ile faaliyetlerine tekrar başlayan manastır bu tarihten 1971 yılına kadar da eğitim-öğretime devam etmiştir. Bu tarihte ise muadili (eşdeğer) bulunmadığı gerekçesiyle kapatılmıştır. Günümüzde ise İstanbul Rum Patrikhanesi'ne bağlı bir manastır olarak işlevini sürdürmektedir. <http://www.ec-patr.org/mones/chalki/turkish.htm>. Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2013.

²² BOA. HR. SYS., 2147/2.

²³ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 31/30, lef 11-3.

²⁴ Çelik, "Çankırı Esir Garnizonu", s. 401; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 31/30, lef 11-9.

tarhinde (30 Kasım 1914) Bartın'a gönderilmesine karar verilmiştir²⁵. Yine Konya'da marangoz ustalığı ile meşgul olan İtalyan tebaasından Vincisto Bokafoska'nın da yapılan tahkikat neticesinde bu sebepten 13 Mart 1332 tarihli (26 Mart 1916) yazı ile sürgün edildiği anlaşılmaktadır²⁶. Bu iki örneğe ek olarak Rusya ve Romanya tebaasından altı kişi İstanbul ve Kudüs gibi yerlerden alınarak Kalecik kazasına sürgün edilmiştir²⁷.

Bu dönemde hem Osmanlı Devleti hem de onun müttefiki olduğu devletler hakkında aleyhte propaganda yaptığı için sürgün edilen kişiler de mevcuttur. Devlet, bu kişilerin kendisi ve müttefiki olduğu devletler aleyhinde gerçekleştirdiği aleyhte propagandanın olumsuz neticeler doğuracağını bildiği için bu şahıslara asla müsamaha göstermemiştir. Bu doğrultuda da aleyhte propaganda yaptığı tespit edilen kişileri ikamet etikleri noktalar da bulunan Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemelerinde yargılayarak özellikle dış dünyayla bağlantısı düşük olan iç bölgelere sürgün etmiştir. Örneğin düşman devlet tebaası ile münasebet kurarak devlet aleyhinde propaganda yaptığı tespit edilen Yunan tebaasından Jan Koviran, bu amaçla 28 Nisan 1334 tarihinde (28 Nisan 1918) Polis Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından Bursa'nın Orhaneli kazasına sürgün edilmiştir²⁸. Yine Polis Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından 13 Şubat 1332 tarihinde (26 Şubat 1917) Ankara'ya sürgün edilen Karadağlı Milo oğlu Anderya Vokotiç ve Boju Veled-i Anderya Domoziç'in de yapılan tahkikat neticesinde Osmanlı aleyhtarlığı sebebiyle sürgün edildiği ortaya çıkmıştır²⁹.

Yapılan sürgünlerin bir diğer sebebi de güvenlik durumuyla alakalıdır. Bu sebepten kaynaklanan sürgünler ise genellikle sahil kesiminden iç bölgelere doğru gerçekleştirilmiştir. Bu durumun nedenleri şöyle sıralanabilir:

1- Sahil kesiminde bulunan düşman devlet tebaasının İtilaf Devletlerinin gemi ve donanmalarına yardım etme ihtimali.

2- Osmanlı donanmasının emniyetinin sağlanması için boğazlarda düşman devlet tebaasının bırakılmasının uygun görülmemesi.

Savaş boyunca bu sebeplere dayanılarak yapılan sürgünlerin geneli Karadeniz bölgesinden gerçekleştirilmiştir. Çünkü İtilaf Devletleri ve bunlar içerisinde de özellikle Rusya, bu dönemde Karadeniz sahillerini ciddi manada tehdit etmekteydi. Bu durum da Karadeniz bölgesindeki kişilerin iç bölgelere sevk edilmesini zaruri hale getirmiştir. İşte bu zaruri durum üzerine harekete geçilmiş ve Karadeniz sahil şeridinde bulunan düşman devlet

²⁵ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 4/71.

²⁶ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 73/31.

²⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Ecnabi Kalemî, 17/1. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. EUM. ECB.) olarak kısaltılmıştır.

²⁸ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 65/20.

²⁹ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 60/4.

tebaasının iç bölgelere *teb' id* (uzaklaştırma) edilmesine başlanmıştır. Örneğin bu bağlamda Zonguldak Ereğli ve Kozlu mevkilerinde bulunan bilimum düşman devlet tebaasının geriye nakledilmesine karar verilmiştir³⁰. Yine Canik Sancağı dâhilinde bulunan düşman devlet tebaası ise bu sebebe binaen Üçüncü Ordu Kumandanlığının emriyle Sivas'a sürgün edilmiştir³¹.

Güvenlik sorununa bağlı olarak yapılan sürgünler yalnızca Karadeniz bölgesiyle sınırlı kalmamıştır. Ege ve Marmara Denizi'ne yakın olan yerlerde bulunan kişiler de bu anlamda sürgüne tâbi tutulmuştur. Bu yerler içerisinde özellikle Kale-i Sultaniye'den (Çanakkale) gerçekleşen sürgünlerin sayısı bir hayli fazladır³².

Bu dönemde gerçekleştirilen sürgünlerin hepsi siyasî sebeplere dayanmıyordu. Bazıları, suçlu veya suçlu olma potansiyeli bulunan düşman devlet tebaasına yönelikti. Savaş boyunca bu kişilerin sürgün edilmesi ile onların kontrol altında tutulması hedeflenmiştir. Bunun yanında bu kişilerin sürgüne tâbi tutulmasının tek nedeni onları kontrol altında tutmak değildi. Ayrıca bu şahıslar sürgün edilerek bir bakıma cezaya da çarptırılmış oluyordu. Böylece bu kişilerin işledikleri suçlar sürgün yoluyla bir açıdan karşılığını buluyordu. Örneğin Dâhiliye Nezareti, Polis Müdüriyet-i Umumiyyetine gönderdiği 16 Temmuz 1332 tarihli (29 Temmuz 1916) yazıda, Polonya Musevilerinden olup yankesicilik ile ün salmış Rus tebaasından Yusufeviç'in Bozkır kazasına sürgün edilmesini istemiştir³³. Yine aslen Sudan'ın Hartum ahalisinden olan İngiliz tebaasına mensup Ali Rıza B. Salih ise sarhoş ve esrarkeş olmasından dolayı Bozkır kazasına gönderilmiştir³⁴.

II. SÜRGÜNLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Sürgün edilen kişiler özellikle İngiliz, Fransız, Rus, İtalyan, Romanya, Karadağ, Belçika, Sırp, Amerika ve Yunan tebaasıyla, bu ülkelerin sömürge- si altında yaşayan Müslümanlardan oluşmaktadır³⁵. Bunun yanında bu kişilerin tâbiyetleri kadar inançları da çeşitlilik göstermektedir. Bunlar içerisinde Hristiyanlar genel anlamda çoğunluğu oluştursa da Müslümanların sayısı da azımsanmayacak derecededir. Hristiyanlar arasında da mezhep

³⁰ Zonguldak Ereğli ve Kozlu mevkilerinde bulunan düşman devlet tebaasının geriye nakil edilme sebebi, İtilaf Devletlerinin buralara yakın olan noktaları ciddi manada tehdit etmesi ile alakalıdır. Bu yüzden de burada bulunan kişilerin sahile beş saat mesafeye uzaklaştırılmasına karar verilmiştir. Ancak maden ocaklarında çalışanlar bu uygulamadan muaf tutulmuştur. BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 24/30.

³¹ BOA. DH. EUM. 4., ŞB., 7/57D.

³² Çanakkale'de bulunan düşman devlet tebaasının burada bırakılmamasının temel nedeni Osmanlı donanmalarının emniyetinin sağlanması ile alakalıdır. Bu politika uyarınca Çanakkale'de bulunan düşman devlet tâbiyetine mensup yüz kırk dört nüfustan yüz on üçü İstanbul'a gönderilmiştir. Daha sonra bunlardan bir kısmı da buradan iç bölgelere sürgün edilmiştir. BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 9/3.

³³ BOA. DH. EUM. 4., ŞB., 7/27.

³⁴ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 42/24.

³⁵ BOA. DH. EUM. ECB., 13/9; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 31/28; BOA. DH. EUM. ECB., 17/22; BOA. DH. EUM. ECB., 7/12; BOA. DH. EUM. ECB., 17/1; BOA. DH. EUM. ECB., 18/36.

farklılığı belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Bunlar genellikle Katolik, Ortodoks ve Protestan mezhebine mensup kişilerden oluşmaktadır³⁶. Ayrıca sürgünler içerisinde az da olsa Museviler de mevcuttur³⁷.

III. SÜRGÜNLERİN İKAMET ETTİKLERİ NOKTALAR

Düşman devlet tebaasının ikamet edeceği şehir ve kazalar seçilirken en başta onların gözetim altında tutulabilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda da özellikle Anadolu'nun denize kıyısı olmayan, askerî sevkîyat noktalarından uzak, düşmanla işbirliğinin zayıf olduğu şehirler sürgün yeri olarak tercih edilmiştir. Bu anlamda sürgünler, genel olarak Sivas, Kastamonu, Diyarbakır, İstanbul, Konya, Ankara, Hüdavendigâr (Bursa), Adana, Halep ve Suriye³⁸ gibi vilayetlerle Kayseri, Eskişehir, Kütahya, Niğde, Urfa ve İzmit gibi mutasarrıflıklara gerçekleştirilmiştir³⁹. Bu yerler arasında da Konya, Kastamonu ve Sivas Vilayetleriyle,⁴⁰ Kayseri, Urfa⁴¹ ve Niğde gibi mutasarrıflıklar sürgünlerin yoğunluğu açısından öne çıkmaktadır. Bununla beraber sürgünler genellikle bu şehirlere bağlı Osmaniye, Ayaş, Boğazlıyan, Tokat, Mecidiye (Çiçekdağı), Mucur, Burdur, Yozgat, Kengiri (Çankırı), Çorum, Amasya, Kırşehir, Bozkır, Talas, Nevşehir, Kalecik, Şam, Orhaneli, Aksaray, Ereğli, Bor, Beypazarı, Devrekâni, Taşköprü, Sultaniye, Beyşehir, Safranbolu, Bala, İskilip, Koçhisar, Sungurlu, Haymana, Araç ve Seydişehir

³⁶ BOA. DH. EUM. ECB., 7/12; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 31/28; BOA. DH. EUM. ECB., 17/22.

³⁷ BOA. DH. EUM. ECB., 17/1.

³⁸ Savaş boyunca düşman devlet tebaasına yönelik yürütülen sürgün politikası genel olarak Anadolu'da bulunan vilayet ve kazalar ile sınırlandırılmıştır. Ancak Anadolu'da bulunan vilayet ve kazaların dışında Ortadoğu'nun kalbinde bulunan Suriye ve Halep Vilayetlerine de yoğun miktarda sürgün gerçekleştirilmiştir. Halep ve Suriye Vilayeti bu bağlamda Ortadoğu'da bulunan düşman devlet tebaasının toplanma merkezi olmuştur. Bu amaçla da Ortadoğu'da bulunan diğer noktalardan buralara çok sayıda kişi sürgün edilmiştir. BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 14/24; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 11/7; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 5/51.

³⁹ Bu konuda arşivde çok fazla belge olduğu için her vilayet ve mutasarrıflıkla ilgili bir arşiv kaynağı verilmiştir. BOA. DH. EUM. 4., ŞB., 7/57D; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 31/52; BOA. DH. EUM. ECB., 7/12; BOA. DH. EUM. ECB., 17/5; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 44/56; BOA. HR. SYS., 2119/41; BOA. DH. EUM. ECB., 13/9; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 9/3; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 47/36; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 14/24; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 30/31; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 65/32; HR. SYS., 2131/9; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 9/17; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 31/48, lef 54-3. BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 5/51.

⁴⁰ Bu vilayetleri diğerlerinden ayıran temel faktör ikamet ettirdikleri sürgün sayısı ile alakalıdır. Nitekim, bu durum arşiv belgelerine de yansımıştır. Arşiv belgeleri içerisinde bu üç vilayeti konu alan belge sayısı çok fazladır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: BOA. DH. EUM. 4., ŞB., 7/57D; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 27/38; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 27/39; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 41/53; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 42/42; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 47/2; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 54/20; BOA. DH. EUM. ECB., 18/36; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 19/1; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 41/8; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 42/10; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 42/24; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 43/24; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 47/10; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 51/25; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 57/48; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 60/27; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 73/31; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 57/40.

⁴¹ Birinci Dünya Savaşı boyunca yoğun bir şekilde sürgüne maruz kalan Urfa'yı bir özelliği diğer sürgün noktalarından ayırmaktadır. Bu özellik de Urfa'nın jeopolitik konumu ile alakalıdır. Urfa, konumu itibarıyla Ortadoğu coğrafyasına yakın olduğu için buralarda bulunan düşman devlet tebaası genel olarak buraya sürgün edilmiştir. Ortadoğu'dan buraya sürgün edilen bu kişiler daha sonra da buradan Anadolu'nun diğer şehir ve kazalarına sevk olunmuştur. Yani Urfa bir anlamda Ortadoğu'da bulunan düşman devlet tebaasının Anadolu'nun diğer yerlerine sürgününde bir geçiş rolü üstlenmiştir. BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 11/6; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 23/61.

gibi liva ve kazalara gerçekleştirilmiştir⁴². Bu kaza ve livalar içerisinde de özellikle Bozkır, Beyşehir ve Çorum⁴³ gibi yerler sürgünlerin yoğunluğu açısından öne çıkmaktadır.

Savaş boyunca yukarıda beyan edilen vilayet ve kazalara sevk edilen sürgünler buralarda kurulan esir kamplarında hayatını devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti, sürgün noktalarında inşa ettiği bu kamplarla sürgünlerin esaret hayatını devam ettirmesini sağladığı gibi onları buralarda gözetim altında tutma imkânına da sahip olmuştur. Anadolu'nun farklı noktalarında bulunan bu kamplar sürgünlerin barınma, yiyecek ve giyecek noktasındaki ihtiyaçlarını karşılamıştır. Sürgün edilen kişiler bu kamplarda esir muamelesinden çok misafir muamelesi görmüştür. Bunun yanında bu kamplara genel olarak çeşitli cephelerde ele geçirilen düşman devletlere mensup subay ve erler yerleştirilmiştir. Esirlerin ikamet ettikleri noktalarda ortaya çıkan işleriyle ilgilenmek için de Üsera (esir) Muamelat Şubesi kurulmuştur⁴⁴. Bu şube de savaşın sonuna kadar yurt içinde bulunan sivil ve askerî esirlerin işleriyle meşgul olmuştur.

IV. SÜRGÜNLERİN ESARET HAYATI

A) Esirlere Sunulan İmkân ve Kolaylıklar

Zorunlu ikamet noktalarına sevk edilen kişilerin esaret hayatını düzenlemek için sürgün yerlerinde bir dizi politikalar uygulanmıştır. Öncelikle sürgüne tâbi tutulacak kişiler sürgün yerlerine sevk edilmeden önce vilayet

⁴² Bu konuda arşivde çok fazla belge olduğu için her kaza ile ilgili bir arşiv kaynağı verilmemiştir. BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 11/2; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 54/20; BOA. DH. EUM. 4., ŞB., 15/12; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 65/20; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 45/3; HR. SYS., 2147/11; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 42/42; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 70/14; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 32/27; BOA. DH. EUM. ECB., 17/1; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 57/38; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 51/25; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 55/18; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 42/29; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 27/38; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 57/40; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 43/24; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 11/11; BOA. DH. EUM. ECB., 17/5; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 31/30; BOA. DH. EUM. ECB., 18/36; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 65/32; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 47/15; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 74/32; Kerim Sarçelik, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Beyşehir'de İkamet Eden Sivil Esirler", *I. Uluslararası Beyşehir ve Yöresi Sempozyumu*, 11-13 Mayıs 2006, Konya 2006, s. 338-343; M. Mahfuz Söylemez, "Ankara Vilayet Salnamelerine Göre Osmanlı'nın Son Döneminde Çorum", *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 12, (2007-2), s. 28-29.

⁴³ Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ankara Vilayetine bağlı bir kaza olan Çorum'a üstlendiği misyon bakımından burada ayrı bir parantez açmak gerekir. Çünkü Osmanlı Devletinin savaş boyunca Çorum kazasını stratejik olarak değerlendirdiği ve önemli miktarda düşman devlet tebaasını buraya sürgün ettiği incelenen arşiv, yazılı ve interaktif kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu anlamda Çorum'u "sürgünler şehri" olarak da nitelendirilebiliriz. Savaş boyunca buraya sürgün edilen kişilerden bazıları şunlardır: İngiliz tebaasına mensup Bahçecik Amerikan Mektebi Müdürü James Macnot, yine İngiliz tebaasından Archibald Forde, Mcgail, Derayer, Fransız tebaasından Antuan Teriko, Gaston Laltan ve Jir Vakanad, Rus tâbiyetinden Petro Pavlo ve Yunan tebaasından Makiris. Bu kişilerin ikamet etmekte oldukları mahalleye de kendilerini belli etmek adına "yabancıyan" mahallesi denilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Söylemez, "Osmanlı'nın Son Döneminde Çorum", s. 28-29; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 14/33; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 11/2; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 32/45; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 62/24; BOA. DH. EUM. ECB., 17/22; <http://www.yildizhaber.com/ayrinti.php?katid=5&id=11918>. Erişim Tarihi: 22 Ağustos 2013.

⁴⁴ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 53/38; Kurulan komisyonun yetki ve görevlerini belirlemek için de bir üsera (esir) talimatnamesi oluşturulmuştur. Bu talimatname muhteviyat itibarıyla esirlerin ikame ve iskânı (oturma) ile iâşe ve idaresi, hastalarının tedavisi, kayıtlarının tutulması gibi konuları kapsamaktadır. Mesut Çapa, "Birinci Dünya Savaşında Türkiye'de İtilaf Devletleri Esirleri", *Toplumsal Tarih Dergisi*, C. 11, S. 66, İstanbul 1999, s. 49; Alaattin Uca, "1915 Yılında Yayınlanan Bir Üsera Talimatnamesi ve Düşündürdükleri", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, S. 3, (Ocak-2013), s. 170-175.

ve mutasarrıflıklar bu konuda bilgilendirilerek sürgünlerin barınma koşulları oluşturulmuştur⁴⁵. Kendilerine bu şekilde bilgi verilen vilayet ve mutasarrıflıklar da esirler yerlerine ulaşmadan önce onların kalacakları yeri hazırlamıştır. Kütahya'ya gönderilecek olan İngiliz esirlerin ikametleri için han ve otel tedarik edildiğinin 25 Nisan 1332 tarihinde (8 Mayıs 1916) Kütahya Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine bildirilmesi bu konunun örneklerinden biridir⁴⁶.

Savaş boyunca esirlerin sürgün yerlerindeki barınma koşulları en üst düzeyde tutulmaya çalışılmıştır. Sürgünler buralarda esir muamelesinden çok misafir muamelesi görmüştür. Bu kişiler dikenli tellerle veya duvarla çevrili bir mekânda değil kiliselerde, evlerde veya kamu binalarında yani halkın arasında günlerini geçirmiştir⁴⁷. Kendilerine özel han ve otel tedarik edilen esirler bir yandan otellerde kalırken bir yandan da misafirlerini istedikleri şekilde ağırdayabilmiştir⁴⁸. Bunların kaldıkları koşulların geniş, yatakların ve tuvaletlerinin de temiz olmasına özen gösterilmiştir⁴⁹.

Sürgün yerlerine sevki gerçekleştirilen esirlerin hayatlarını devam ettirmesi için gerekli olan yiyecek, içecek ve giyecek gibi temel ihtiyaç malzemeleri konusunda da itinalı bir davranış sergilenmiştir. Devlet, esirler sürgün mahalline varır varmaz bu konuyla ilgili çalışmalara girişmiş ve esirlerin bu ihtiyaçlarını karşılamaya başlamıştır. Örneğin Bursa'da bulunan esirlerin yemekleri muhafız askerler tarafından hazırlatılarak esirlerin kaldıkları yerlere servis edilmiştir⁵⁰. Günlük dokuz yüz gram ekmek hakkı bulunan esirlere verilen yemek menüsü ise üç çeşittir⁵¹:

1. Mönü: Sabah: Pirinç veya buğday çorbası Öğle: Et veya sebze Akşam: Sebze
2. Mönü: Sabah: Zeytin Öğle: Pilav Akşam: Sebze
3. Mönü: Sabah: Çay Öğle: Et veya sebze Akşam: Sebze

Esirlere düzenli bir şekilde yemek dağıtımını yapan Osmanlı Devleti, yemek seçimine de özen göstermiştir. Örneğin Kutulamare'de esir alınıp Eskişehir'e gönderilen Hind kökenli⁵² İngiliz tâbiyetinden esirlere kesinlikle

⁴⁵ Örneğin Urfa'dan Kayseri ve Niğde'ye sevk edilecek olan kişilerin bu noktalara sevkinden önce 24 Şubat 1331 tarihli yazı ile ilgili vilayetlere (8 Mart 1916) sürgünlerin barınma koşullarının oluşturulması yönünde telgraf çekilmiştir. BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 22/4.

⁴⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Şifre Kalemi, 519/23. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. ŞFR.) olarak kısaltılmıştır.

⁴⁷ Şahin, "Emanet", s. 15.

⁴⁸ Ahmet Tetik, "Anadolu'daki Esir Kampları", *Atlas Tarih Dergisi*, S. 19, (2013), s. 84.

⁴⁹ Tetik, "Anadolu'daki Esir", s. 85.

⁵⁰ Tetik, "Anadolu'daki Esir", s. 85.

⁵¹ Tetik, "Anadolu'daki Esir", s. 85-86.

⁵² Osmanlı Devletinin İngiliz safarında ele geçirdiği ve Anadolu'nun muhtelif noktalarına sürgün ettiği Hintli subay ve erlere karşı yaklaşımı savaş boyunca diğer esirlere oranla daha iyi olmuştur. Çünkü İngiliz safarı içerisinde önemli miktarda Hintli Müslüman'ın yer alması Teşkilat-ı Mahsus'a'nın Hindistan ve diğer ülkelerdeki Müslümanlar üzerinde tatbik edeceği politika açısından oldukça önemliydi. Bunun için de bu esirlerin bir şekilde Osmanlı tarafına çekilmesi gerekiyordu. Osmanlı Devleti, işte bu gayeyi tatbik edebilmek amacıyla kamplarda kalan Müslüman esirlere çok fazla itimam göstermiş ve onlara diğer esirlere oranla daha fazla ayrıcalık tanımıştır. Bunun yanında Müslüman Hintlilere gösterdiği

öküz eti yedirilmemiştir⁵³. Bazı bölgelerdeki esirlerin ise sularını kaynatarak içmesine, yiyeceklerini arzularına göre ya içerden ya da dışarıdan satın almasına müsaade edilmiştir⁵⁴.

Esirlere sunulan imkân ve kolaylıklar bunlarla da sınırlı değildir. Bu kişilerin inançlarının gereği olarak ibadetlerini yapma arzusu dikkate alınmış ve bu konuda onlara anlayış gösterilmiştir. Örneğin Kayseri’de sürgünde bulunan Suriyeli Katolik Hristiyanların hanelerinden birini geçici olarak ibadethane yapmalarında bir mahzur görülmediği 11 Kanun-i Evvel 1332 (24 Aralık 1916) tarihli yazı ile Dâhiliye Nezaretinden Kayseri Mutasarrıflığına bildirilmiştir⁵⁵. Dini hürriyet kapsamında anlayış gösterilen esirlerden bir kısmı da düşman devletlerin sömürgesi altında yaşayan Müslümanlardan oluşmaktadır. Osmanlı Devleti, bu kişilere karşı her zaman daha ılımlı olmuş ve onlara diğer esirlerden daha fazla dini hürriyet hakkı tanımıştır. Eskişehir’de bulunan Müslümanların Kur’an okuyup tefsir dersleri yapmaları, her evde bir odayı mescit olarak kullanmaları ve şehirlerdeki camilere özgür şekilde gitmeleri bu duruma örnek teşkil etmektedir⁵⁶.

Esirlere getirilen bir diğer kolaylık aileleriyle ve memleketleriyle haberleşmelerinin sağlanmasıdır. Osmanlı Devleti, savaş boyunca bu konuya büyük bir önem vererek esirlerin haberleşme hakkını sağlamaya çalışmıştır. Ancak bunu sağlarken her türlü muhtemel olumsuzluğa karşı gerekli önlemleri almayı da ihmal etmemiştir. Bu bağlamda esirlerin haberleşme hakkı sağlanırken bu konu belirli bir düzen içerisinde gerçekleştirilmiştir. Nitekim, Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Üsera Muamelat Şubesine gönderilen 3 Nisan 1334 tarihli (3 Nisan 1918) yazıda, Başkumandanlık Vekaletinin düşman devlet tebaasından iç bölgelere sevk edilenlerin sivil esir kabul edilerek sıkı bir sansüre tâbi tutulmak şartıyla memleketleriyle haberleşmelerinde mahzur görülmediği yönündeki kararı beyan edilmektedir⁵⁷.

Sürgün yerlerinde bulunan esirlerin rahat bir yaşam sürdürmeleri için onlara birtakım sosyal faaliyet imkânları da sağlanmıştır. Esirlere sağlanan sosyal faaliyet imkânları ile bu kişilerin sürgün yerlerine adapte olması kolaylaştırılmaya çalışılmıştır. Örneğin Eskişehir’de bulunan Hintlilerin yanında muhafız olmadan tek başlarına ya da gruplar halinde şehirleri dolaşarak açık havalarda futbol ve kriket oynamaları esirlere sağlanan sosyal faaliyet

bu iyi muamelenin aynısını Müslüman olmayanlara da göstermiştir. Osmanlı Devletinin bu dönemde Hintli esirlerle ilgili genel politikası Müslüman olanları Cihat-ı Ekberine kazandırmak, Müslüman olmayanları ise Hindistan’ın bağımsızlığında birleştirmek şeklinde dizayn edilmiştir. Hiçyılmaz, *Esir Kampları*, s. 77.

⁵³ Hiçyılmaz, *Esir Kampları*, s. 77.

⁵⁴ Arslan, *Türkiye’deki Rus Savaş Esirleri*, s. 111; Çelik, “Çankırı Esir Garnizonu”, s. 404.

⁵⁵ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 31/52.

⁵⁶ Tetik, “Anadolu’daki Esir”, s. 86.

⁵⁷ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 57/25.

imkânlarından biridir⁵⁸. Kütahya'daki bir esirin keman çalmasıyla, Yozgat'taki esirlerin iki-üç kilometrelik bir alanda topluca gezebilmeleri ve Konya'daki esirlerin belirli saatlerde gezinti yapıp futbol oynamaları esirlere boş vakitlerini değerlendirmesi için sağlanan diğer sosyal faaliyet imkânlarına örnektir⁵⁹.

B) Esirlere Getirilen Kısıtlama ve Yasaklar

Sürgün yerlerine sevk edilen esirlere birtakım imkânlar ve kolaylıklar sunulduğu gibi bir dizi kısıtlama ve yasaklar da getirilmiştir. Esirlere getirilen kısıtlamalar içerisinde gece belirli bir saatten sonra sokağa çıkma yasağının bulunması oldukça dikkat çekicidir. Bu kısıtlama ile esirlerin oluşturabileceği muhtemel olumsuz durumlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. 1333 (1917) senesi içerisinde Dâhiliye Nezareti bünyesinde alınan düşman devlet tebaasının sabah güneş doğmadan, akşam ise saat dokuzdan sonra sokağa çıkmasının yasaklandığı yine de ikametgâhlarını değiştirmek isteyenlerin polise haber vermeleri gerektiği yönündeki karar, vilayet ve mutasarrıflıklara telgraf ile bildirilmiştir. Ayrıca alınan bu karar haricinde hareket eden kişiler hakkında da karara muhalefet etmek suçundan işlem başlatılacağı ifade edilmiştir⁶⁰.

Esirlere yönelik uygulanan politikalardan birini de onların yazacakları mektup ve kartların denetlenmesi oluşturmaktaydı. Yani devlet, esirlerin yazacakları mektup ve kartlar aracılığıyla kendisine ait önemli bilgileri mensup oldukları devletlere savaş istihbaratı şeklinde bildirme ihtimaline karşı bir dizi önlemler almıştır. Uygulamaya konulan önlem paketinin temelini, yazılan mektup ve kartların denetlenmesi, yani onların zararlı bilgilerden arındırılması oluşturmaktaydı. Nitekim, bu bağlamda Başkumandanlık Vekâleti Menzil Müfettişliği Umumiliğinin talebiyle Dâhiliye Nezareti, sürgüne tâbi tutulan düşman devlet tebaasının yazacakları kart ve mektupların tetkik için Dersaadet Sansür Müfettişliğine gönderilmesini kararlaştırmıştır. Daha sonra da bu kararı 1332 (1916) senesinin haziran ayında vilayet ve kazalara tebliğ etmiştir⁶¹. Dersaadet Sansür Müfettişliğine incelenmek üzere gönderilen kart ve mektuplar içerisinde zararlı bilgiler ihtiva edenlere ise el konulmuştur. Bu nedenden sürgün noktalarında bulunan esirlere gönderilen kart ve mektuplarda ciddi bir azalma olmuştur. Bunun yanında içlerinde zararlı bilgiler ihtiva etmeyen mektup ve kartlar ise sahiplerine iade edilmek suretiyle geri gönderilmiştir⁶².

⁵⁸ Tetik, "Anadolu'daki Esir", s. 86.

⁵⁹ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Ankara 2009, s. 120; Tetik, "Anadolu'daki Esir", s. 87-90.

⁶⁰ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 80/57.

⁶¹ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 25/28.

⁶² BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 25/28.

Esirlere getirilen bir diğer kısıtlama ikamet edecekleri yerler ile alakalıdır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen kısıtlamalar ile esirlerin sürgün noktalarında gelişigüzel bir şekilde ikamet etmeleri engellenmeye çalışılmıştır. Bunun için de en başta onları yakından ilgilendiren birtakım kararlar alınmıştır. Dâhiliye Nezareti, Başkumandanlık Vekâletinin talebi ile bu yönde bir genelge yayımlamıştır. 1333 (1917) senesi içerisinde yayımlanan bu genelge ile askerî personelin düşman devlet tebaası ve tarafsız devletler tebaası ile aynı ikamette kalması ve onları birtakım işlerde istihdam etmesi yasaklanmıştır⁶³. Bu karara paralel olarak da şimdiye kadar askerî ikametgâhlarda kalan işçilerin kimlerin hanesinde ne sıfatla bulduklarının beyan edilmesi vilayet ve mutasarrıflıklardan 8 Teşrin-i Evvel 1333 tarihli (8 Ekim 1917) yazı ile talep edilmiştir⁶⁴. Bununla beraber Dâhiliye Nezareti, daha sonra yayımladığı bir başka genelgeyle bu yasağı daha da genişletmiştir. Bu anlamda 15 Eylül 1333 tarihli (15 Eylül 1917) yazı ile askerî personele uygulanan yasağın hükümet mensupları için de geçerli olduğunu beyan etmiştir⁶⁵. Böylece düşman devlet tebaasının güvenliği bozup devlet aleyhinde faaliyet içerisine girme olasılığı en aza indirilmeye çalışılmıştır.

Esirlere gönderilen para, eşya ve kıymetli maddelerin dağıtımı konusunda da birtakım kısıtlamalara gidilmiştir. Bunun içinde ifade edilen maddelerin dağıtımı polis nezareti altında gerçekleştirilmiştir. Örneğin Ankara ve Niğde’de bulunan sivil esirlere gelen para ve eşyanın dağıtımının polis tarafından kontrol edildikten sonra gerçekleştirildiği, ilgili vilayetlerden Dâhiliye Nezaretine 1333 senesi (1917) içerisinde beyan edilmiştir⁶⁶. Yine Bursa’da bulunan esirlere gelen para ve eşyanın polis tarafından kontrol edildikten sonra dağıtıldığı, ilgili vilayetten Dâhiliye Nezaretine gönderilen 17 Eylül 1333 tarihli (17 Eylül 1917) yazıda ifade edilmektedir⁶⁷.

C) Esirlerin Talep ve Şikâyetleri

Esirlerin zorunlu ikamet noktalarında dile getirdiği taleplerin başında yer değişikliği konusu gelmektedir. Esirler tarafından dile getirilen yer değişikliği talebinin temelinde ise sürgün yerinin havasına ve suyuna alışamama hususu öne çıkmaktadır. Bu sebepten adı geçen kişiler havası ve iklimi daha iyi yerlere nakillerini talep etmişlerdir. Esirlerin yukarıda beyan edilen sebeplere dayanarak ifade ettiği yer değişikliği mevzusu ise devlet tarafından geniş bir şekilde değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Netice itibarıyla de bu değerlendirme sonucunda uygun görülen kişilerin yer değişikliği talebi

⁶³ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 81/61; BOA. DH. ŞFR., 80/65.

⁶⁴ BOA. DH. ŞFR., 80/65.

⁶⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti 32/49. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. MB. HPS.) olarak kısaltılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, 4484/336254. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. BEO.) olarak kısaltılmıştır.

⁶⁶ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 43/31; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 44/56.

⁶⁷ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 44/23.

kabul edilmiştir. Bunun yanında bu değerlendirme gerçekleştirilirken birtakım kriterler ön planda tutulmuş ve esirlere şart olarak sunulmuştur. Dâhiliye Nezareti, kendisine sürgün yerinin havası ve doğasıyla alışmadığını ve burada hastalandığını beyan eden esirlerin yer değişikliği talebini ancak doktor raporu getirmeleri şartıyla kabul edebileceğini vilayet ve mutasarrıflıklar aracılığıyla beyan etmiştir⁶⁸. Bu doğrultuda yer değişikliği talebinde bulunan kişilerin doktor raporunun ise vilayet ve mutasarrıflıklar vasıtasıyla merkeze gönderilmesini istemiştir. Örneğin Dâhiliye Nezaretinden Konya Vilayetine gönderilen 10 Eylül 1333 tarihli (10 Eylül 1917) yazıda, Beyşehir’de tutuklu bulunan Rus esirlerden Isak Loulinsky’nin rahatsızlığını teyit edecek doktor raporunun gönderilmesi talep edilmiştir⁶⁹.

Hastalıklarının ileri sürerek yer değişikliği talebinde bulunan esirlere verilen cevap ise genelde olumlu olmuştur. Hastalıkları vilayet ve mutasarrıflıklarda bulunan doktorlar tarafından tespit edilen bu kişilerin yer değişikliği talebi kabul edildiği gibi onlara her türlü kolaylık da sağlanmıştır. Kayseri’nin Talas kazasında ikamet ettirilen sivil İngiliz esirlerden Huber Kalanfa’nın gözlerinin tedavisi için Sivas Askerî Hastanesi’ne gitmesine müsaade edildiği, Başkumandanlık Vekâletinden Dâhiliye Nezaretine 20 Kanun-i Evvel 1333 tarihinde (20 Aralık 1917) beyan edilmiştir⁷⁰. Yine Konya Mekteb-i Sanayisi’nde⁷¹ marangoz ustalığı yapan Vincisto Bokafoska namındaki İtalyan’ın tedavisi için İstanbul’a gitmesine müsaade edildiği, Dâhiliye Nezaretinden Konya Vilayetine gönderilen 21 Teşrin-i Evvel 1334 tarihli (21 Ekim 1918) başka bir yazıda ifade edilmektedir⁷². Bu iki örnek dışında hemen hemen aynı tarihlerde diğer sürgün noktalarında hastalığı tespit edilen ve hastaneye gitmesine müsaade edilen başka kişiler de ayrıca mevcuttur⁷³.

Yer değişikliği talebinde bulunan esirler içerisinde bazıları da buldukları yerin sosyo-ekonomik durumunun yetersizliğinden şikâyetçidir. Bu sebepten adı geçen kişiler sosyo-ekonomik anlamda daha iyi imkânlarla

⁶⁸ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 41/36.

⁶⁹ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 43/24.

⁷⁰ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 70/14.

⁷¹ Yapımı 1901 yılında tamamlanan ve Konya Sanayi Mektebi adı ile bir okul olarak açılan Mekteb-i Sanayi, uzun yıllar Hamidiye Sanayi Mektebi, Konya Sanatlar Mektebi, Sanat Okulu, Bölge Sanat Okulu ve Erkek Sanat Enstitüsü gibi isimlerle anılmıştır. Okulda 1908 yılında marangozluk, kunduracılık, demircilik, tesfiye ve dökümcülük gibi sanat bölümleri açılmıştır. 1915 yılında bunlara, fanilacılık ve çorapçılık gibi bölümler de eklenmiştir. Masrafları ilk yıllarda Konyalardan elde edilen yardımlarla karşılanan okulun ödeneği daha sonraki yıllarda Konya Valiliğince karşılanmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda ise okulda eğitim durdurulmuştur. Ancak çok geçmeden eğitim faaliyetlerine tekrar başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluşu ile faaliyetlerini daha da genişleten okulda eğitim 1970’li yıllara kadar çeşitli şekillerde devam etmiştir. Nurcan İnci Fırat, “Konya’daki Eski Sanayi Mektebi”, <http://www.mimar.cc/makale/konya-daki-eski-sanayi-mektebi-64.html>. Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2013.

⁷² BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 73/31.

⁷³ Hastalığı nedeniyle Çorum’dan İstanbul’a sevk edilen Fransa tebaasından Antuan Teriko da bu duruma bir örnektir. BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 28/33.

sahip olan noktalara gitmek istemiştir⁷⁴. Özellikle sürgün şehirlerine bağlı kaza ve köylerde ikamet eden kişiler bu noktada daha iyi imkânlarla sahip olan kazalara ya da merkeze gelmek istemiştir. Bu tarz yer değişikliği talepleri ise hem şahısların hem de yerleşim birimlerinin durumuna göre değerlendirilmiş ve ona göre karar verilmiştir. Örneğin Çorum civarındaki Osmanlı kazasında ikamet ettirilen düşman devlet tebaasından Bohor Taragono, W. Vella ve W. Daston'un Çorum merkezine avdetlerine müsaade edilmediği, 4 Kanun-i Sani 1332 tarihli (17 Ocak 1917) yazı ile Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine bildirilmiştir⁷⁵.

Bununla beraber yer değişikliği talebinde bulunan kişilerin yer değişikliği sebepleri yalnızca iklim uyumsuzluğu ve ekonomik nedenlerle sınırlı değildi. Bazı yer değişikliği taleplerinin altında ise ailevi nedenler ön plana çıkmaktaydı. Bu yönde yer değişikliği talebinde bulunan kişilerin durumları değerlendirilmiş ve ona göre kararlar alınmıştır. Ancak bu kararlardan geneli olumsuz yönde neticelenmiştir. Örneğin Başkumandanlık Vekâletinden Hariciye Nezaretine gönderilen 7 Temmuz 1332 tarihli (20 Temmuz 1916) yazıda, İzmit'te ikamet eden İtalyan tebaasından Madame Eleonara Caffiero namındaki kadının İstanbul'da bulunan ailesinin nezdine gitme talebinin harp dolayısıyla düşman devlet tebaasının bir yerden diğer bir yere naklinin mümkün olamayacağı sebebiyle reddedildiği ifade edilmektedir⁷⁶. Yine Bozkır kazasında bulunan İngiliz tebaasından ve Somali ahalisinden Ahmet B. Yusuf'un Konya'daki ailesinin yanına gitme talebi de Başkumandanlık Vekâletinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 4 Eylül 1333 tarihli (4 Eylül 1917) yazı ile reddedilmiştir⁷⁷.

Esirlerin dile getirdiği bir diğer talep yurt dışına seyahat ile alakalıydı. Sürgün mahalline sevki gerçekleştirilen esirler bir süre sonra yabancı devlet temsilciliklerini devreye sokarak yurt dışına çıkma talebinde bulunmuştur⁷⁸. Ancak esirlerin bu yöndeki talebi de genel olarak reddedilmiştir. Esirlerin bu yöndeki talebinin reddedilmesinin altında temel olarak kendilerinin zararlı faaliyetleri yatmaktaydı. Yani yurt dışına çıkması düşünülen şahısların çıktıktan sonra devlet aleyhinde faaliyet içerisine girmeleri olasılık dâhilinde tutulmaktaydı. Nitekim, İzmit'te Bahçecik Amerikan Mektebi Müdürü iken Çorum'a sürgün edilen İngiliz tebaasından James Macnot'la ilgili bel-

⁷⁴ Örneğin Bozkır'da sürgün olarak bulunan kişilerin sosyo-ekonomik anlamda daha iyi imkânlarla sahip Beyşehir ve Seydişehir gibi noktalara nakillerini talep ettikleri anlaşılmaktadır. Ata, "Bozkır'a Yapılan Sürgünler", s.153.

⁷⁵ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 32/45.

⁷⁶ BOA. HR. SYS., 2131/9.

⁷⁷ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 42/42.

⁷⁸ Sürgünlerin yurt dışına çıkma talebinin altında farklı sebepler vardır. Ancak bunların başında ailevi nedenler ön plana çıkmaktadır. Örneğin Kayseri'de sürgün hayatı süren İngiliz tebaasından Churchill'in yurt dışına çıkma başvurusu da bu nedene dayanmaktadır. Şahıs, 22 Kanun-i Sani 1330 tarihli (4 Şubat 1915) başvurusunda İstanbul'daki ailesinin Avrupa'ya gittiğini ifade ettikten sonra Avrupa'ya azimetine müsaade istemiştir. BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 11/2.

gede de bu durum çok net bir şekilde görülmektedir. Şahsın Çorum'a sürgünü sonrası devreye giren Amerikan Elçiliği kendisini yurt dışına çıkarmaya çalışsa da bunda başarılı olamamıştır. Çünkü Başkumandanlık Vekâleti 13 Mayıs 1331 tarihinde (26 Mayıs 1915) Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda, şahsın sabıka durumu nedeniyle⁷⁹ yurt dışında devlet aleyhinde çevrilen işlere karışabileceğini düşünmüş ve bu kişinin yurt dışına çıkmasına izin vermemiştir⁸⁰.

Sürgün yerlerinde bulunan esirlerin yoğun bir şekilde dile getirdiği hususlardan biri de maddi talep ve şikâyetlerdir. Bu bağlamda şikâyet dilekçeleri veren kişiler genelde sürgün şehirlerine bağlı kaza ve köylerde ikamet etmekteydi. Bu bölgelerin merkeze oranla sosyal ve ekonomik anlamda daha kıt imkânlarla sahip olması ile buralarda hayat pahalılığının üst seviyede olması bu durumun temel nedenleri olarak açıklanabilir⁸¹.

Esirlerin maddi talep ve şikâyetlerinin temelinde yatan bir diğer sebep verilen maaşların yetmemesi ve maaşların kesintiye uğramasıyla alakalıdır. Sürgün yerlerinde bulunan esirler işlerini genelde yabancı devlet konsoloslukları vasıtasıyla elde ederdi. Ancak belirli bir süre sonra işlerini yabancı devlet konsolosluklarından temin eden bu esirlerin işleri kesintiye uğramıştır. Bu sebepten esirler sürgün yerlerinde birtakım sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Bu amaçla ikamet ettikleri vilayet ve mutasarrıflıklar aracılığıyla da sıkıntılarını duyurmaya çalışmışlardır. Örneğin Ankara Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 15 Zilkade 1335 tarihli (2 Eylül 1917) yazıda, Beypazarı kazasında bulunan on yedi Rus esirin Flemenk Sefareti vasıtasıyla gönderilmekte olan yevmiyelerini iki aydan beri alamadıkları ifadesi yer almaktadır⁸². Yine Rus tebaasından olup Bor'da ikamet eden sivil esirlerin Flemenk Dersaadet Sefareti tarafından gönderilen maaşlarının kesilmesi üzerine zarurete düştükleri Niğde Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine 4 Mart 1334 (4 Mart 1918) tarihinde beyan edilmiştir⁸³. Bu iki örneğin dışında hemen hemen aynı yıllarda Adana, Çorum, Kastamonu, Bursa ve Konya-Aksaray'da ikamet eden esirler arasında da benzer içerikli şikâyetler mevcuttur⁸⁴.

Bunun yanında esirlerin bu yöndeki talep ve şikâyetlerine seyirci kalınmamış ve esirlere para yardımında bulunulmuştur. Ancak bu yardımlar gerçekleştirilirken de birtakım kriterler doğrultusunda hareket edilmiştir.

⁷⁹ Çorum'a sürgünü gerçekleşen bu kişi hakkında daha sonra isteğe bağlı olarak bir tahkikat yapılmıştır. Yapılan tahkikat neticesinde de şahsın devlet aleyhinde faaliyette bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 14/33.

⁸⁰ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 14/33.

⁸¹ Ata, "Bozkır'a Yapılan Sürgünler", s. 153.

⁸² BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 42/29.

⁸³ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 55/18.

⁸⁴ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 57/38; BOA. HR. SYS., 2119/41; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 47/36; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 51/7; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 65/32.

Bu kriterlerin birincisini esirlerin hiçbir yerden maaş almaması yani hiçbir şekilde geçim kaynağının bulunmayışı oluşturmuştur. Bu durumdaki kişiler tespit edilerek bunlara düşman devlet tebaası tahsisatından gerekli maddi destek sağlanmıştır. Örneğin Dâhiliye Nezaretinden Ankara Vilayetine gönderilen 1 Nisan 1333 (1 Nisan 1917) tarihli yazıda, İngiliz tebaasından sayılarak Ankara'da ikamete memur kılınan mühtedi (Müslüman olan) Mahmut Abdullah Bey'in hiçbir yerden iâşe almadığının tespit edildiği, bunun üzerine bu kişiye düşman devlet tebaası tahsisatından münasip bir miktar yevmiye gönderildiği ifade edilmektedir⁸⁵.

Sürgün noktalarında oluşabilecek muhtemel olumsuz durumları engellemeye yönelik olarak getirilen yasak ve kısıtlamalar bir süre sonra esirler tarafından şikâyet konusu edilmiştir. Devlet, bu gibi durumlarda esirlerin sıkıntılarını çözebilmek adına daha esnek bir politika izlemiştir. Netice itibarıyla de esirlerin bu yöndeki şikâyet ve taleplerinden makul olanlara kolaylık göstermiştir.

Esirler tarafından şikâyet konusu edilen kısıtlamaların başında gece belirli bir saatten sonra sokağa çıkma yasağı gelmektedir. Esirlere getirilen bu kısıtlama bazı bölgelerde ciddi manada sıkıntı oluşturunca bu kişiler konu ile ilgili şikâyetlerini yabancı devlet konsolosluklarına iletmeye başlamıştır. Yabancı devlet konsoloslukları da bu konuda Osmanlı Devletine diplomatik baskı yapmaya başlamıştır. Örneğin 1915 ve 1916 seneleri içerisinde iki defa Hariciye Nezaretine başvuruda bulunan Amerikan Konsolosluğu, en azından bu kısıtlamanın esnetilmesini talep ediyordu. Bunun yanında elçilik, bu bağlamda atılacak adımların yurt dışında bulunan Osmanlı tebaasına olumlu yönde yansıtacağını da belirtiyordu⁸⁶. Bununla beraber hem esirlerden hem de yabancı devlet konsolosluklarından gelen bu talep ve şikâyetler değerlendirilmiş ve birtakım yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu durumla ilgili sıkıntıları olan esirlerin taleplerine olumlu yaklaşılarak onlara daha fazla esneklik sağlanmıştır. Bu doğrultuda atılan adımların başında gece sokağa çıkma saatinin uzatılması yer almaktadır. İlk etapta dokuz olan gece sokağa çıkma saatinin bir saat ileriye yani ona alındığı, Dâhiliye Nezaretinden Başkumandanlık Vekâletine gönderilen 1 Haziran 1334 tarihli (1 Haziran 1918) yazıdan anlaşılmaktadır⁸⁷. Bu esnemenin de yabancı devlet konsolosluklarının girişimi doğrultusunda gerçekleşmesi büyük bir olasılıktır.

Esirlere bu konuda esneklik sağlanırken tedbir de elden bırakılmamıştır. Bazı noktalarda esirlerin gece sokağa çıkma yasağını çeşitli sebeplerle del-

⁸⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Muhasebe Kalemi, 151/3. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. EUM. MH.) olarak kısaltılmıştır.

⁸⁶ BOA. HR. SYS., 2129/31; BOA. HR. SYS., 2131/3.

⁸⁷ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 61/25.

mesi üzerine bu konuda radikal birtakım kararlar alınmıştır. Dâhiliye Nezareti, bünyesinde aldığı kararlar bundan böyle askeriyenin müsaadesi alınmadan gece sokağa çıkmak üzere düşman devlet tebaasından hiç kimseye vesika verilmemesini ve şimdikiye kadar vesika verilenlerin listesinin bildirilmesini, 1 Haziran 1334 tarihli (1 Haziran 1918) yazı ile vilayet ve mutasarrıflıklardan talep etmiştir⁸⁸.

Sürgün yerlerinde bulunan bazı esirler ise bağlı buldukları devletin tâbiyetinden çıkarak Osmanlı tâbiyetine geçmek istemiştir. Bu yönde talepte bulunan kişilerin genelini ise düşman devletlerin sömürgesi altında yaşayan Müslümanlar oluşturmaktadır. Sürgünlerin sevinde kişinin inancına değil tâbiyetine bakıldığı için önemli miktarda düşman devlet tebaasına mensup Müslüman sürgün edilmişti. Bu kişiler de sürgün edildikten sonra devlete bu durumla ilgili şikâyetlerde bulunmuşlardı. Kendilerinin Müslüman olduğunu ve suçlarının yalnızca düşman devlet tebaası olmaktan ibaret olduğunu beyan etmekteydiler. Bu sebepten de kendilerine birtakım kolaylık sağlanmasını istemekteydiler. Bu bağlamda Osmanlı tâbiyetine geçmenin kendileri açısından birtakım kazanımlar getireceğini bilmekteydiler. Düşman devlet tâbiyetine mensup Müslümanlar işte bu sebepten ika- met ettikleri yerlerde bulunan vilayet ve mutasarrıflıklar vasıtasıyla Osmanlı tâbiyetine geçmek istediklerini beyan etmişlerdir. Devlet de Müslüman olan bu kişileri kazanabilmek için onlardan gelen bu yöndeki istekleri olumlu değerlendirmiştir. Örneğin Dâhiliye Nezaretinden Konya Vilayetine gönderilen 29 Teşrin-i Evvel 1332 tarihli (11 Kasım 1916) yazıda, Rusya tebaasından olması nedeniyle Halep'ten Bozkır'a sürülen Kırmılı Mehmet oğlu Hasan'ın Konya'ya götürülerek Osmanlı tâbiyetine geçmesi hususunda gerekli işlemlerin başlatılması gerektiği beyan edilmektedir⁸⁹.

D) Esirlerin Sürgün Yerlerinde İstihdam Edilmesi

Sürgün yerlerine sevki gerçekleştirilen kişiler buralarda farklı alanlarda istihdam edilerek savaşın doğurduğu iş gücü açığı kapatılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda esirlerin savaş boyunca istihdam edildiği alanlar çeşitlilik göstermektedir. Özellikle ziraat işlerinde baş gösteren eleman açığını kapatabilmek amacıyla birçok kişi bu alanda istihdam edilmiştir⁹⁰. Konya Vilayeti dâhilinde bulunan esirlerin Ereğli kazasının Zengen Köyü'nde ziraat işlerinde istihdam edilmesi bu konuya emsal teşkil etmektedir⁹¹. Yine ziraat

⁸⁸ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 61/25.

⁸⁹ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 30/31.

⁹⁰ Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olunca tarımsal üretimde önemli derecede bir düşüş yaşamıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı ülkesinde yetmiş beş milyon dönümü aşkın toprak işlenmişken bu rakam Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı ilk yıllarda otuz milyona kadar düşmüştür. Hatta düşüş bununla da sınırlı kalmamış ve 1915-1916 mevsiminde bu rakam yirmi beş milyona kadar gerilemiştir. Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Ankara 1982, s. 318.

⁹¹ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 51/25.

işlerinde istihdam edilmek üzere bazı esirlerin Gönen'de çiftlik sahibinin emrine verilmesi bu konuyla ilgili başka bir örnektir⁹².

Ziraat alanında var olan iş gücünü kapatmak için yalnızca Osmanlı sınırları içerisinde bulunan esirlerden yararlanılmamıştır. Bu amaçla devlet, müttefiklerinin elinde bulunan harp esirlerinden bir kısmını ülke içerisine getirterek ziraat işlerinde istihdam etmiştir. Almanya'da bulunan yüz adet Rus harp esirinin ziraat işlerinde çalıştırılmak üzere Lüleburgaz ve Eskişehir'e getirilmesi bu duruma bir örnektir⁹³. Ayrıca Balıkesir'de çiftliklerde istihdam edilen Rus ve Romen subaylar da Almanlar tarafından bu amaç doğrultusunda gönderilmiştir⁹⁴.

Osmanlı Devletinin sınırları dışından getirdiği esirler yalnızca İtilaf Devletlerinin savaş esiri olarak alıp kendisine gönderdiği kişilerden oluşmamaktaydı. Bu kişilerden bazıları da çeşitli cephelede ele geçirilip ülke içerisine getirilen kişilerden oluşmaktaydı. Devlet, bu esirleri genel olarak sınırları dışında müttefiklerine yardım etmek maksadıyla katıldığı cephelede ele geçirmiştir. Ele geçirdiği bu esirleri de birtakım işlerde istihdam etmek amacıyla sınırları içerisine sevk etmiştir. Örneğin Romanya Cephesi'nde ele geçirilip İstanbul'a sevk edilen esirler ziraat işlerinde istihdam edilmek üzere Konya ve Bursa Vilayetlerine gönderilmiştir⁹⁵.

Bütün bunlarla beraber Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan inşaat kıtalarında da yoğun miktarda esir çalıştırılmıştır. Özellikle Toros, Mardin ve Bağdat'ta bulunan inşaat kıtaları, bu dönemin meşhur inşaat kıtaları arasındadır⁹⁶. Buraya gönderilen esirler özellikle yol, kanal, tünel ve şimendifer (demiryolu) yapımı işinde istihdam edilmiştir. Örneğin Kütahya, Balıkesir ve Afyonkarahisar'da bulunan esirler yol yapımında, Bursa'da bulunan esirler Nilüfer Çayı'nı Bursa Ovası'ndan geçirecek kanal yapımında, Toroslar'da bulunan esirler de Bağdat Demiryolunun⁹⁷ önemli duraklarını oluşturması beklenen tünel yapımında çalıştırılmıştır⁹⁸. Ayrıca Ankara-

⁹² BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 36/6.

⁹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükela Mazbataları, 203/112. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. MV.) olarak kısaltılmıştır.

⁹⁴ Aydın Aynan, "Birinci Dünya Savaşında Türkiye Dışında ve Anadolu'daki Esir Kampları Balıkesir Kampı", <http://www.GeliboluyuAnlamak.com>. Erişim Tarihi: 22 Nisan 2013.

BOA. HR. SYS., 2214/2.

⁹⁵ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 46/19; BOA. DH. EUM. 6., ŞB., 42/49; BOA. DH. EUM. 6., ŞB., 30/1.

⁹⁶ Osmanlı Devleti, bu dönemde özellikle Bağdat Demiryolunun geri kalan bölümlerini tamamlayabilmek adına birçok inşaat kıtası oluşturmuştur. Bu inşaat kıtalarına çalışması için de önemli miktarda esir göndermiştir. Bu inşaat kıtalarından bazıları şunlardır; Toros, Amanos, Dicle, Re'sül Ayn (bugün burası Suriye'ye bağlıdır), Eskişehir, Eskişehir. BOA. DH. EUM. 6., ŞB., 30/1; Hiçyılmaz, *Esir Kampları*, s. 77.

⁹⁸ Cengiz Mutlu, *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları (1914-1918)*, İstanbul 2007, s. 122; Recep Çelik, "I. Dünya Savaşı Döneminde Afyonkarahisar Esir Garnizonu ve Faaliyetleri", *Milli Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar Sempozyumu*, 8-9 Ekim 2009, Afyonkarahisar 2010, s. 22; Tetik, "Anadolu'daki Esir", s. 85-89; Şahin, "Emanet", s. 18.

Sivas Şimendifer hattının inşaatında da önemli miktarda esir istihdam edilmiştir⁹⁹.

Bununla beraber ziraat ve inşaat kıtaları dışında farklı alanlarda istihdam edilen kişiler de mevcuttu. Bu alanlara örnek olarak Derince’de bulunan esirler odun kesme işinde, Devrekâni’de bulunan esirler sokak temizliğinde, Bursa’da bulunan esirler mektep temizliğinde, Diliskelesi’nde bulunan esirler ise zahire sevkiyatında çalıştırılmıştır¹⁰⁰. Bu istihdam alanları dışında birtakım esirler de çok fazla ihtiyaç duyulan bazı madenlerin çıkarılmasında kullanılmıştır. Örneğin harp dolayısıyla bazı esirler de Balıkesir Balya hattında bulunan madenlerde çalıştırılmıştır¹⁰¹.

Esirler belli başlı alanlarda istihdam edilirken onların uzmanlık alanları da dikkate alınmıştır. Yani bu kişilerin sürgün edilmeden önce ikamet ettikleri yerlerde meşgul oldukları alanlarla ilgili vilayet ve kazalarda eleman açığı hâsıl olduğu vakit bu kişilerin uzmanlıklarından yararlanma yoluna gidilmiştir. Örneğin Başkumandanlık Vekâletinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 17 Eylül 1333 tarihli (17 Eylül 1917) yazıda, İstanbul’da Pera Palas Oteli’nde elektrik mühendisliği ile meşgul iken harb-i umumi nedeniyle Çorum’a sürgün edilen Antuan Teriko namındaki şahsın bu alandaki uzmanlığının dikkate alındığı ve şahsın Bursa’ya gelerek burada bulunan mektebin elektrik işlerinde istihdam edilmesine karar verildiği beyan edilmektedir¹⁰².

E) Esirlerin Sürgün Yerlerinde Karşılaştığı Sorunlar ve Bu Sorunların Çözümüne Yönelik Çalışmalar

Zorunlu ikamet noktalarında bulunan esirlerden bir kısmı buralarda birtakım sorun ve sıkıntılarla karşılaşmıştır. Esirlerin sürgün yerlerinde karşılaştığı sorun ve sıkıntıların başında yaşanan ölümler gelmektedir. Esirlerin ölüm sebepleri tetkik edildiğinde en çok salgın hastalıklardan kaynaklı ölümlerin yaşandığı görülmektedir. Her ne kadar sürgün yerlerine sevk edilen kişileri salgın hastalıklardan korumak için aşı, hatta karantina uygulaması yapılsa da bu ölümlerin önüne bir türlü geçilememiştir. Çünkü salgın hastalıklar bu dönemde bütün dünyayı olduğu gibi Anadolu’yu da esir altına almıştı. Bu dönemde esirler arasında tifüs (lekeli humma), veba, kolera, dizanteri, sıtma ve frengi gibi hastalıklara yakalananların sayısı oldukça

⁹⁹ BOA. DH. EUM. 6., ŞB., 18/16.

¹⁰⁰ *Dilovası Tarih, Kültür Rehberi ve Belgeseli*, Yay. Haz. İsmail Kahraman, Kocaeli 2012, s. 52; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 57/40; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 37/21; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 57/37; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 72/30.

¹⁰¹ BOA. DH. EUM. 6., ŞB., 45/28; Harp nedeniyle en fazla ihtiyaç duyulan madenlerin başında kurşun gelmekteydi. Çünkü bu maden hattında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle yabancı girişimcilerin payı ile kurşun çıkartılmaya başlanmıştı. Ve bu kurşun’un en büyük artışı da işlenmeye ihtiyaç duyulmadan hemen tüfeğe koyulup ateş edilebilecek kadar sağlam ve kullanıma hazır olmasıydı. Mehmet Çiloğlu, “Osmanlı Devleti’nde Madencilik ve Balya Madenleri”, *Balıkesir Üniversitesi F. E. F. Karesi Tarih Kulübü Bülteni*, (2007-1), s. 35-38.

¹⁰² BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 62/24.

fazladır. Bu hastalıklar içerisinde de tifüs ve tifodan birçok ölüm gerçekleşmiştir. Örneğin Konya Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine 10 Ağustos 1332 tarihinde (23 Ağustos 1916) gönderilen yazıda, Sultaniye kazasında bulunan Rus esirlerden Mihailoç Vartikof'un tifüs hastalığından vefat ettiği beyan edilmektedir¹⁰³. Afyonkarahisar'da yaşanan ölümlerin sebebi ise dizanteri, tifüs, sıtma, nefrit ve kızıl döküntü gibi hastalıklardır¹⁰⁴. Aynı şekilde Anadolu'nun farklı yerlerinde ikamet eden sürgünler içerisinde tifodan da birçok ölüm gerçekleşmiştir¹⁰⁵.

Esirlerin sürgün yerlerinde karşılaştığı bir diğer sorun kişisel eşyalarının gasp edilmesidir. Bu durumun oluşmasında sürgün noktalarında bulunan esirlerin muhafazasını üstlenen kişilerin görevlerini kötüye kullanmaları oldukça etkili olmuştur. Bu tarz durumlarda olaya hemen müdahale edilmiş ve görevini kötüye kullanan kişiler hakkında soruşturma başlatılmıştır. Örneğin Yozgat'ta harp esiri olarak bulunan Rus esirlerinden Prens Mehmet Kâmil Han'ın iki saatinin burada bulunan sabık polis memuru Sarı İsmail tarafından gasp edilmesi üzerine başlatılan tahkikat sonucunda Sarı İsmail suçlu bulunmuş ve hakkında işlem başlatılmıştır. Ayrıca çalınan saatlerin de sahibine iade edilmesi istenmiştir¹⁰⁶.

Esirlerin zorunlu ikamet yerlerinde karşılaştıkları bir diğer olumsuz durum başıboş hayvanlarla alakalıdır. Esirlerden bazılarının ikamet ettikleri noktalarda başıboş hayvanlar tarafından saldırıya maruz kalmaları oldukça ilginçtir. Çorum kazasında ikamet eden Fransa tebaasından Antuan Teriko ile Rus tebaasından İsmail Şemsettin bu ilginç duruma örnek teşkil eden şahıslardır. Bu iki şahıs Çorum'da sürgün hayatı yaşarken kuduz köpek saldırısına maruz kalmıştır. Hatta Polis Müdüriyet-i Umumiyyetinin Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 4 Eylül 1332 tarihli (17 Eylül 1916) belgede, bunlardan Antuan Teriko'nun tedavi olması için İstanbul'a gitmesine müsaade edildiği ifade edilmektedir. Yine aynı belgede İstanbul'a tedavi için giden bu şahsın burada tedavi olduktan sonra Çorum'a geri döndüğü de belirtilmektedir¹⁰⁷.

F) Esirlerin İkamet Ettikleri Noktalarda Asayişçi Bozan Davranışları ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler

Zorunlu ikamet noktalarında bulunan esirlerden bir kısmı zamanla buralarda asayişçi bozan birtakım davranışlarda bulunmuştur. Esirlerin sergilemiş olduğu zararlı davranışların başında ikamet bölgelerinde devlet aley-

¹⁰³ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Sultaniye-i Karapınar, Edit. Cengiz Eroğlu-Murat Babuçoğlu-Fuat Tigin, Ankara 2013, s. 236-237; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 27/38.

¹⁰⁴ Tetik, "Anadolu'daki Esir", s. 90.

¹⁰⁵ Ramazan Çalık-Muzaffer Tepekaya, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 16, Konya 2006, s. 219-220.

¹⁰⁶ BOA. DH. EUM. ECB., 25/37.

¹⁰⁷ Söylemez, "Osmanlı'nın Son Döneminde Çorum", s. 29; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 28/33.

hinde propaganda gerçekleştirmeleri bulunmaktadır. Bunun yanında esirler arasında baş gösteren bu tutum aslında bazı esirlerin de sürgün sebebi sayılmaktaydı. İşte bu noktada ifade edilen zararlı davranışı engellemek adına gerçekleştirilen sürgün uygulaması mevcut zararlı alışkanlığı sonlandırmaya yetmemiştir. Bunun üzerine bu konuda daha ciddi önlemler hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu tarz olumsuz davranış sergileyen esirlere karşı asla müsamaha gösterilmemiş ve bu şahıslar hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu konuya örnek teşkil etmesi açısından Kayseri’de bulunan düşman devlet tebaası arasında devlet aleyhinde propaganda gerçekleştirmek suçundan iki ay hapis cezası alan kişilerin olduğu Kayseri Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine 22 Mart 1331 tarihinde (4 Nisan 1915) beyan edilmiştir¹⁰⁸.

Sürgün noktalarında bulunan esirlerin düzeni bozan davranışları arasında yalnızca zararlı propaganda gerçekleştirmeleri bulunmuyordu. Bunlardan bazıları ise çeşitli açılardan buldukları yerin toplumsal düzenini şiddet kullanarak tahrip etmekteydi. Bu da ilgili vilayet ve mutasarrıflıkların karşısına ilgilendirilmesi gereken bir durum olarak çıkmaktaydı. Esirlerin bu anlamda gerçekleştirmiş olduğu ihlallerin başında haneye tecavüz ve gasp gelmektedir. Hüdavendigar (Bursa) Vilayetinde bulunan esirler bu uygunsuz fiilleri işlemiştir. Bunun üzerine bu kişilerin daha fazla toplumsal düzeni bozmasına müsaade edilmemiş ve şahıslar hakkında birtakım kararlar alınmıştır. Buna göre bu kişilerin sürekli takip ve gözetim altında bulundurulmalarının zor olması nedeniyle geceleyin kamp dışına çıkarılmasına müsaade edilmemesine karar verilmiştir. Ayrıca gündüzleri de ancak muhafızlar eşliğinde kendilerine izin verilen yerleri gezmelerine müsaade edilmiştir¹⁰⁹.

Esirlerin ikamet ettikleri noktalarda toplumsal düzeni bozma adına gerçekleştirdikleri ihlaller yalnızca yukarıda ifade edilen eylemlerle sınırlı değildir. Bazı esirler ise ikamet ettikleri yerlerde ahlaki anlamda hoş karşılanmayan birtakım münasebetler içerisinde yer almıştır. Hüdavendigar Vilayetinde bulunan esirler bu duruma emsal teşkil etmektedir. Burada bulunan iki İngiliz zabitanın vilayet dâhilinde ahlaki anlamda hoş karşılanmayan birtakım işlerle meşgul olduklarının ispat edilmesi üzerine bu durum hemen polisiye bir durum haline getirilmiştir¹¹⁰.

Bunun yanında esirlerin ikamet ettikleri noktalarda işledikleri diğer suçlar ise dolandırıcılık ve sarhoşluktur. Özellikle bu durum esirler ile ilgili hazırlanan ceraim (suç) cetvellerine de yansımıştır. İncelenen cetvellerde bu

¹⁰⁸ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 31/48, leaf 32.

¹⁰⁹ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 70/2.

¹¹⁰ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 70/2.

suçları işleyenlerin sayılarının diğer suçları işleyenlerle paralel olduğu görülmektedir¹¹¹.

G) Sürgün Yerlerinde Yaşanan Firar Olayları ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler

Sürgün yerlerinde bulunan esirlerden bir kısmı zamanla kaldıkları yerde firar olaylarına karışmıştır. Firar olaylarının geneli ise esirlerin istihdam edildikleri yerlerde gerçekleşmiştir. Yani esirler bu noktada iş alanlarında oluşan güvenlik zaafından yararlanarak firar etmişlerdir. Ankara- Sivas Şimendifer İnşaatında oluşan güvenlik zafiyetinden birkaç Rus esirin firar etmesi bu duruma örnektir¹¹². Buna ilaveten Bursa'da, Derince'de ve Zengin Köyü'nde odun kesme, temizlik ve ziraat işinde istihdam edilirken gerçekleşen firar olayları da bu durumu teyit etmesi açısından önemlidir¹¹³.

Bütün bunlarla beraber yaşanan firar hadiseleri sadece iş alanlarında oluşan güvenlik zaafına bağlı olarak gerçekleşmemiştir. Bu noktada bazı firar olaylarının ise devletin iyi niyetinin istismar edilmesi neticesinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Hatta bu istismar olayları içinde tedavi olması için hastaneye gönderilen ve buradan firar eden şahıslar dahi mevcuttur¹¹⁴.

Esirlerin firar nedenlerine bakıldığında çeşitli nedenler ortaya çıkmaktadır. Firar olaylarından bazıları esirlerin memleketlerine gidebilme fikri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Zengin Köyü'nde (Konya-Ereğli) çiftlikte istihdam edilirken firar eden esirlerin firar sebebinin kendilerine iyi bakılmadığından değil, Rus İhtilali'nden sonra Bor'daki esirlerle beraber memleketlerine gidebilme fikrinden kaynaklandığı, Konya Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 26 Kanun-i Evvel 1333 tarihli (26 Aralık 1917) yazıda beyan edilmektedir¹¹⁵.

Bunun yanında sürgün yerlerinden firar eden bazı esirlerin özelliğine bakıldığında subay kökenli kişilerin olması dikkat çekicidir. Bu tarz firar olaylarının sebebi ancak firara kalkışan kişinin mesleği ile açıklanabilir. Yani subayların zaten eğitim alırken kaçmaya göre eğitilmesi bu durumu iyi bir şekilde açıklamaktadır¹¹⁶. Bu konuyla ilgili en önemli örnek Kutulamare'de esir alındıktan sonra İstanbul Heybeliada'ya gönderilen General Townshend ile alakalıdır. Esaret hayatı boyunca üç kez kaçma teşebbüsünde bulunan Townshend bu durumu şu şekilde anlatır: "*Enver Paşa'ya mübadele edilmem ve sair hususlarda yarım düzine mektup yazdım. Mektuplarımda bir harp esiri olarak yaşayamayacağımı, ıstırabımın son haddine vardığını tekrarladım. Gayet iyi*

¹¹¹ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 70/2.

¹¹² BOA. DH. EUM. 6., ŞB., 18/36.

¹¹³ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 51/25; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 37/21; BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 57/37.

¹¹⁴ BOA. DH. EUM. 6., ŞB., 45/28.

¹¹⁵ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 51/25.

¹¹⁶ Şahin, "Emanet", s.18.

anlıyordum ki, eğer memleketime dönüp tekrar çalışmaya başlamazsam çıldıracağım. İstediyim anda dilediğim yere gidebileceğim hakkındaki Enver Paşa'nın sözlerinin asılsız olduğunu açıklamak zorundayım. Dikkatli ve sıkı bir gözetim altında bulunduruluyordum. Türk emir subaylarından birini yanıma almadan İstanbul'a inemezdim. Bu şahıslar bizimle öğle ve akşam yemeklerini yiyorlar ve aynı evde oturuyorlardı. Bana emir eri olarak verilmiş bahriyeli de aslında muhafızlık yapıyordu. Umumi durumu düşünmeye başladım ve artık mübadele edileceğime yahut hiçbir karşılık beklemeden memleketime gönderileceğime dair ümidim kalmadığından firara karar verdim. Üç defa firara teşebbüs ettim. Bu teşebbüslerim 1918 senesi yaz mevsiminde meydana geldi''¹¹⁷.

Esirlerin firar sebebi kadar firara nasıl kalkıştıkları da ilginçtir. Yani bu esirler bu kadar güvenlik önlemlerini aşıp sürgün mahallini nasıl terk etmişlerdi? Bu konuda arşivde bulunan bazı belgelerde durumla ilgili çarpıcı bilgiler yer almaktadır. Örneğin Menzil Müfettiş-i Umumiliğinden Emniyeti Umumiye Müdüriyetine gönderilen 15 Ağustos 1333 tarihli (15 Ağustos 1917) yazıda, Kütahya'da bulunan Rus esirlerinden dört zabıt ile iki neferin ikamet etmekte oldukları odanın kerpiç duvarını delip bir İslam hanenin bahçesine geçmek suretiyle firar ettikleri belirtilmektedir¹¹⁸. Bu örneğin dışında Afyonkarahisar Esir Garnizonu'nda bulunan Yeni Zelandalı esirlerden William Thomas Cheater'ın bu durumla ilgili anlattıkları da oldukça dikkat çekicidir: *"Afyon'da, posta görevlerinden biri subaylar için pazara çıkıp yiyecek ve giyecek almaktı. Aylar geçtikçe subaylar tiyatro tertip etmeye, konser vermeye başladı. Postalık yapan asker oyunlar için dekor, kadın ve erkek kıyafetleri, peçe dâhil kostümler alırdı. Anlaşıldı ki Binbaşı Stoker ve ekibi kadın kıyafetleriyle kaçmayı planlamakta. Sonra duyduk ki Stoker, her ikisi de E-7 denizaltısından tutsak subaylar Üsteğmen Price ve Yüzbaşı Cochrain kaçmış, posta onlara yardımla suçlanmıştı. Türkler kaçışta kullanılan kıyafetlerin pazardan alındığını tespit etmişti''¹¹⁹.*

Sürgün yerlerinde baş gösteren firar olaylarına karşı hemen harekete geçilmiş ve bu konuda birtakım çalışmalar başlatılmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak firar olayları hangi şehir ve kazada yaşandı ise o bölgedeki vilayet ve mutasarrıflıklara durum aksettirilerek firarilere karşı dikkatli olunması gerektiği ifade edilmiştir. Çünkü bazı noktalarda firar olaylarına karışan kişilerin firar ettikten sonra civar yerlerde serbestçe dolaştıkları haberleri gelmekteydi¹²⁰. Vilayet ve mutasarrıflıklar bu konuda uyarıldıktan sonra firarileri ele geçirmek için çalışmalara girişilmiştir. Bunun içinde firar olaylarının

¹¹⁷ Hiçyılmaz, *Esir Kampları*, s. 78.

¹¹⁸ BOA. DH. EUM. 6., ŞB., 18/16.

¹¹⁹ Şahin, "Emanet", s.18.

¹²⁰ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 31/30, leaf 11-2.

yaşandığı noktalara yakın yerlerde bulunan vilayet ve mutasarrıflıklara telgraf çekilerek firarilerin görüldükleri yerde yakalanması talep edilmiştir. Örneğin Dâhiliye Nezaretinden İzmit, Eskişehir, Kütahya ve Karesi Mutasarrıflıklarına gönderilen 16 Mayıs 1333 tarihli (16 Mayıs 1917) telgrafta, Bursa'da mekteplerin bayram mahallinin temizliğinde çalışırken firar eden Rus esirlerden Tatar Gafur oğlu Zinetullah ve Semihullah oğlu Habibullah'ın yakalanması için tedbir alınması istenmiştir¹²¹. Yine Dâhiliye Nezaretinden Ankara, Konya ve Sivas Vilayetleriyle, Niğde, Eskişehir, Kütahya ve Karahisar Mutasarrıflıklarına gönderilen 17 Haziran 1333 tarihli (17 Haziran 1917) başka bir tebligatta ise Ankara-Sivas Şimendifer İnşaatından firar eden sekiz Tatar'ın yakalanmaları için gereken tedbirin alınması talep edilmiştir¹²². Bu iki örnek dışında hemen hemen aynı tarihler içerisinde Samatya Esir Garnizonu'ndan firar eden bir Rus Yüzbaşının yakalanması için ilgili yerlere tebligat yapılmıştır¹²³.

Sürgün yerlerinden firar eden esirlerin yakalanması için birtakım uygulamalar da başlatılmıştır. Bu amaçla firar eden kişinin ismi, tâbiyeti ve eşkâli ilgili yerlere beyan edilerek firarilerin bir an evvel yakalanması ve sürgün noktalarına geri iadeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda da firar eden kişilerin yakalanması için boy uzunluğundan göz ve kaş rengine kadar her türlü ayrıntılı eşkâl ilgili yerlere beyan edilmiştir. Bu eşkâl tanımlamasında esirler için mavi gözlü, orta boylu, kara kaşlı, sarı benizli vb. ifadelerin kullanılması ise oldukça dikkat çekicidir¹²⁴. Muhtemelen bu eşkâl bilgileri ile ortaya çıkabilecek karışıklıkların önlenmesi amaçlanıyordu. Bu yüzden de bilgilerin doğru ve eksiksiz yazılmasına ayrı bir önem verilirdi.

Firarilerin yakalanması için ilgili yerlere eşkâl tanımlamasının yanı sıra firarilerin fotoğrafları da gönderilmiştir. Böylece firarilerin ele geçirilmesi bir bakıma hızlandırılmaya çalışılmıştır. Kütahya Garnizonluğu'ndan firar eden dört Rus esirin bir kita fotoğrafının ilgili yerlere gönderilmesi bu konuya emsal teşkil eden durumlardan biridir¹²⁵.

Bunun yanında firarilerin yakalanması için bazı radikal kararlar da alınmıştır. Dâhiliye Nezaretinden Harbiye Nezaretine gönderilen 2 Mart 1334 tarihli (2 Mart 1918) telgrafta, garnizonlardan kaçan esirlerin kolaylıkla yakalanması için fotoğraflarıyla birlikte parmak izlerinin de alınması istenmiştir¹²⁶. Alınan bu karar dönemin şartları düşünüldüğünde oldukça mo-

¹²¹ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 37/21.

¹²² BOA. DH. EUM. 6., ŞB., 18/16, lef 33.

¹²³ BOA. DH. EUM. 6., ŞB., 45/28.

¹²⁴ BOA. DH. EUM. 6., ŞB., 45/28.

¹²⁵ BOA. DH. EUM. 6., ŞB., 18/16.

¹²⁶ BOA. DH. EUM. 6., ŞB., 32/81.

dem ölçeklidir. Bu da konuya verilen önemi göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Sürgün yerlerinden firar eden esirlere karşı alınan bu tedbirler ise kısa sürede etkili olmuş ve firariler ele geçirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Başkumandanlık Vekâletinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 4 Kanun-i Evvel 1332 tarihli (17 Aralık 1917) yazıda, Haçkırı adlı yerden firar eden dört Rus esirin Niğde civarındaki Maden Jandarma Karakolu tarafından yakalanarak Bilemedik'e iade edildiği beyan edilmektedir¹²⁷. Yine Derince'de odun kesme işinde istihdam edilirken firar eden Rusya tebaasından Aleksandır Diregolti ve Dironet Droset'in de yakalanarak esirlerin muhafazasına memur kumandanlığa teslim edildiği, İstanbul Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine 10 Nisan 1334 tarihinde (10 Nisan 1918) bildirilmiştir¹²⁸. Kütahya Esir Garnizonu'ndan firar eden altı Rus esirin Ertuğrul Sancağı dâhilinde Osmaneli Karakol muntkasında hat muhafızları tarafından yakalandığı bilgisi ise Kütahya Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine 1333 senesi (1917) içerisinde ifade edilmiştir¹²⁹. Yine bunlara ek olarak hemen hemen aynı tarihler içerisinde farklı noktalarda firar edip yakalanan başka kişiler de mevcuttur¹³⁰.

Sürgün yerlerinde yoğunlaşan firar olaylarının bir kez daha yaşanması için birtakım önlemler alınmıştır. Bu anlamda da sürgün noktalarında bulunan esirlerin sürekli gözetim altında tutulması, dış dünyayla temasının engellenmesi ve güvenlik önlemlerinin üst seviyeye çıkartılması ilgili yerlere beyan edilmiştir. Örneğin Bursa'da bulunan harp esirlerinin muhafızsız ve ayrı ayrı dolaştıkları haber alınınca bu gibi durumlara bir daha müsaade edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir¹³¹. Yine Gönen'de bulunan esirlerin çiftlik sahibinden izin alarak başka köylerde vesikasız olarak dolaştıkları bildirilince Başkumandanlık Vekâleti, 24 Nisan 1333 tarihli (24 Nisan 1917) yazı ile Dâhiliye Nezaretinden esirlerin firarlarına meydan verilmemesi için gerekli önlemlerin alınmasını talep etmiştir¹³².

Firar olaylarının tekrarlanmaması için alınan kararlardan bazıları ise oldukça ilginçtir. Bu noktada sürgün yerlerinde baş gösteren firar olaylarının artması üzerine esirlere gözdağı verme ihtiyacı duyulmuştur. Bunun için de bazı radikal kararlar alınmıştır. Örneğin Başkumandanlık Vekâletinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 15 Temmuz 1333 tarihli (15 Temmuz 1917) yazıda, Kütahya Esir Garnizonu'ndan firar eden Rus tebaasından dört zabıt

¹²⁷ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 31/37.

¹²⁸ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 57/37.

¹²⁹ BOA. DH. EUM. 6., ŞB., 18/16.

¹³⁰ BOA. DH. EUM. 6., ŞB., 45/28.

¹³¹ BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 70/2.

¹³² BOA. DH. EUM. 5., ŞB., 36/6.

ile iki neferin ibret olması için yakalandıktan sonra tutuklu bulundurulmasına ve her türlü serbestliğinin de ellerinden alınmasına karar verildiği beyan edilmektedir¹³³.

Ancak esirlerin firar etmesini engellemeye yönelik alınan bu kararlara bir müddet sonra ihtiyaç duyulmamıştır. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru artık Osmanlı Devletinin savaşı kaybedeceği belirginleşince firar olayları azalmıştır. Bu noktada kendilerinin salverileceğini anlayan esirler de maceraya girmenin gereksiz olduğunu fark etmiştir. Nitekim, Osmanlı Devletinin kendi adına Birinci Dünya Savaşı'nı sonlandıran Mondros Ateşkes Anlaşması'nı (30 Ekim 1918) imzalamasının ardından esirleri serbest bırakmaya başlaması ile de esirlerin bu yöndeki beklentileri karşılanmış oldu¹³⁴.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı içerisinde, savaştığı devletlerin kendi sınırları içerisinde yaşayan tebaasına yönelik bir dizi politika tatbik etmiştir. Bu bağlamda devlet, özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında sınırları içerisinde çeşitli noktalarda, değişik iş dallarında faaliyet gösteren bu devletlerin sivil tebaasını birtakım gerekçelerle güvenli olduğuna inandığı yerlere –ki bu yerler genellikle İç Anadolu bölgesinde bulunan vilayet ve kazalar ile sınırlandırılmıştır- sürgün etmiştir. Savaşın ilerleyen seyirlerinde bu sürgün işlemine çeşitli cephelerde ele geçirdiği askerî esirleri de ekleyen devlet, böylece savaş içerisinde bu kişilerden gelebilecek olumsuz durumları önlemeye çalışmıştır.

Anadolu'nun değişik bölgelerine sürgün edilen bu kişiler savaş boyunca zorunlu ikamet yerlerinde esaret hayatı sürmek zorunda kalmıştır. Sürgünlerin gündelik yaşamını düzenleyebilmek amacıyla da buralarda bu kişilere yönelik bir dizi kararlar alınmış ve uygulanmıştır. Bu kararlar maddeler halinde şu şekildedir:

1- Sürgünlerin zorunlu ikamet yerlerine uyum sağlayabilmesi amacıyla en başta bu kişilere barınma, ibadet, haberleşme, vs. konularda geniş imkân ve kolaylıklar sunulmuştur. Böylece bu kişilerin sürgün noktalarında yabancılaşma çekmeyeip rahat etmesi amaçlanmıştır.

2- Sürgün yerlerine sevk edilen bu kişilere birtakım imkân ve kolaylıklar sunulduğu gibi gece sokağa çıkma yasağı, yazacakları kart ve mektupla-

¹³³ BOA. DH. EUM. 6., ŞB., 18/16.

¹³⁴ Ahmet Özdemir, "Savaş Esirlerinin Milli Mücadeledeki Yeri", *Atatürk Yolu*, S. 6, C. 2, Kasım 1990, s. 322; Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde İngilizlerin Elindeki Türk Esirlerinin İadesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar", *Atatürk Yolu*, S. 37-38, Mayıs-Kasım 2006, s. 188; Nitekim, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlanmasıyla Dâhiliye Nezareti, Hariciye Nezaretine Osmanlı sınırları içerisinde bulunan esirlerin salverilmesini içeren bir yazı göndermiştir. 13 Teşrin-i Sani 1334 tarihli (13 Kasım 1918) bu yazıda, taşrada bulunan bilumum düşman devlet tebaasının Osmanlı sınırları içerisinde arzu ettikleri mahallere veya memleketlerine azimlerine müsaade edildiği bilgisi yer almaktadır. BOA. HR. SYS., 21563.

rın denetlenmesi, ikamet noktalarının sınırlandırılması vs. konularda bir dizi yasak ve kısıtlamalar da getirilmiştir. Sürgünlere getirilen yasak ve kısıtlamalar ile bu kişilerin buralarda oluşturabileceği olumsuz durumlar engellenmeye çalışılmıştır. Ancak bu yasak ve kısıtlamalar savaşın sonlarına doğru esnetilmiştir.

3- Zorunlu ikamet noktalarına sevk edilen kişilerin buralarda dile getirdiği talep ve şikâyetler de dikkate alınmıştır. Bu talep ve şikâyetlerden çözülmesi mümkün olanlara çözümler üretilirken bazı talep ve şikâyetlere ise dönemin şartlarından çözüm üretilememiştir.

4- Sürgün yerlerinde bulunan bu kişilerden bazıları da ziraat, ulaşım, madencilik gibi iş alanlarında istihdam edilmiştir. Böylece savaşın doğurduğu iş gücü açığı bu kişilerin çeşitli iş alanlarına kaydırılması ile bir anlamda kapatılmaya çalışılmıştır.

5- Sürgünlerin zorunlu ikamet yerlerinde karşılaştığı olumsuz durumları (gasp, ölüm, saldırı vs.) önlemek amacıyla her türlü imkân devreye sokulmuştur. Ancak bazı sıkıntıların çözümü o dönem itibarıyla pek mümkün olamamıştır.

6- Sürgün noktalarında bulunan bazı kişilerin sarhoşluk, zararlı propaganda, gasp ve haneye tecavüz gibi asayişi bozan birtakım davranışlar sergilemesi üzerine bu olumsuz davranışları sergileyen kişilere bir dizi cezalar verilmiştir. Böylece ifade edilen olumsuz davranışların tüm esirlere sirayet etmesi engellenmeye çalışılmıştır.

7- Sürgünlerin ikamet ettikleri mahallerde güvenlik boşluklarından yararlanıp firar etmesi üzerine bu kişiler hakkında yakalama kararı çıkartılmıştır. Bunun yanı sıra firarilerin daha kolay yakalanabilmesi amacıyla da bu kişilerin fotoğraflarının çoğaltılmasından parmak izlerinin alınmasına kadar birtakım radikal kararlar alınmıştır. Ancak firar olaylarını engellemeye yönelik alınan bu kararlara bir müddet sonra ihtiyaç duyulmamıştır. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru artık Osmanlı Devletinin savaşı kaybedeceği belirginleşince firar olayları azalmıştır.

Son söz olarak şunu söylemek gerekir ki, düşman devletlerin tebaasını farklı gerekçelerle Anadolu'da bulunan çeşitli yerlere sürgün eden ve savaşın sonuna kadar bu kişileri buralarda zorunlu ikamete tâbi tutan Osmanlı Devleti, uygulamayı başarılı bir şekilde gerçekleştirerek savaş içerisinde bu kişilerden gelebilecek muhtemel tehlikeleri bertaraf etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

1- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

A- Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)

B- Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Üçüncü Şube Belgeleri (DH. EUM. 3. ŞB.)

C- Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Dördüncü Şube Belgeleri (DH. EUM. 4. ŞB.)

D- Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Beşinci Şube Belgeleri (DH. EUM. 5. ŞB.)

E- Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Altıncı Şube Belgeleri (DH. EUM. 6. ŞB.)

F- Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Ecnebi Kalemî (DH. EUM. ECB.)

G- Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Muhasebe Kalemî (DH. EUM. MH.)

H- Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Şifre Kalemî (DH. EUM. ŞFR.)

I- Dâhiliye Nezareti, Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS. M.)

İ- Hariciye Nezareti, Siyasî Kısım (HR. SYS.)

J- Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)

2- KAYNAK ESERLER, ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

- ALAN, Gülbadi; *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

- _____; "Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, (2001), s. 184-208.

- ARSLAN, Nebahat Oran; *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

- ATA, Ferudun; "I. Dünya Savaşı İçinde Bozkır'a Yapılan Sürgünler", *Bozkır'ın Dünü ve Bugünü Sempozyumu*, 12 Kasım 2006, Konya 2007, s. 149-158.

- AYDEMİR, Mustafa; *Ben Bir Türk Zabitiyim*, Denizler Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2007.

- ÇALIK, Ramazan- TEPEKAYA, Muzaffer; "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ölümler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, Konya 2006, s. 205-229.

- ÇAPA, Mesut; *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009.

- _____; "Birinci Dünya Savaşında Türkiye'de İtilaf Devletleri Esirleri", *Toplumsal Tarih Dergisi*, C. 11, S. 66, İstanbul 1999, s. 49-56.

- ÇELİK, Recep; "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Afyonkarahisar Esir Garnizonu ve Faaliyetleri", *Milli Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar Sempozyumu*, 8-9 Ekim 2009, Afyonkarahisar 2010, s. 17-37.

- ÇELİK, N. Betül; "I. Dünya Savaşı'nın Bir Başka Yüzü Çankırı Esir Garnizonu", *Milli Mücadele İstiklal Yolu ve Çankırı Sempozyumu*, 21-23 Ekim 2010, Çankırı 2010, s. 397-410.

- ÇİLOĞLU, Mehmet; "Osmanlı Devleti'nde Madencilik ve Balya Madenleri", *Balıkesir Üniversitesi F.E.F. Karesi Tarih Kulübü Bülteni*, (2007-1), s. 31-41.

- *Dilovası Tarih, Kültür Rehberi ve Belgeseli*; Yay, Haz. İsmail Kahraman, Belgesel Yayıncılık, Kocaeli 2012.

- DİNÇ, Mehmet Emin; *Halil (Kut) Paşa'nın Askerî ve Siyasî Faaliyetleri*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 1998.

- HİÇYILMAZ, Ergun; *Esir Kampları, Bana Biraz Hürriyet Yollar Mısm?..*, Beyaz Balina Yayınları, İstanbul 2001.

- İNALCIK, Halil; *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

* Arşiv Belgelerinin numaraları metin içinde verilmiştir.

- KARADOĞAN, Umut Cafer; *Türk Donanması ve Faaliyetleri (1914-1925)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.
- KARPAT, Kemal H.; *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- KAYA, Şennur- KOLAY İknur AKTUĞ; "İzmit'teki Azınlık Yapıları", *İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, (Aralık-2008), s. 31-42.
- LEWİS Bernard; *Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Tuna, Arkadaş Yayınları, Ankara 2011.
- MANTRAN, Robert; *XVI-XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayınları, İstanbul 1991.
- _____ ; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Server Tanilli, Adam Yayınları, C. 1, İstanbul 2004.
- MUTLU, Cengiz; *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları (1914-1918)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- NARİN, Resül; "Osmanlı Devletinde 19. Yüzyılda Misyonerlik ve Adapazarı'ndaki Misyoner Okulları", *Orgeneral Ali Fuat Cebesoy Anısına Armağan*, Sakarya 2010, s. 309-319.
- Osmanlı Arşiv Belgelerinde Sultaniye-i Karapınar*; Edit. Cengiz Eroğlu-Murat Babuçoğlu-Fuat Tigin, Özyurt Matbaacılık, Ankara 2013.
- ÖZCAN, Uğur; "Sultan Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devletinde Yabancı İşçiler: Karadağlılar", *Motif Akademi Halk Bilim Dergisi*, S. 2012-2, (2012), s. 83-106.
- ÖZDEMİR, Ahmet; "Savaş Esirlerinin Milli Mücadeledeki Yeri", *Atatürk Yolu*, S. 6, C. 2, Kasım 1990, s. 321-333.
- ÖZTÜRK, Ayhan; "Amerikan Board'un Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 23, (2007-2), s. 63-74.
- SABİS, Ali İhsan; *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, Nehir Yayınları, C. 3, İstanbul 1991.
- SARIÇELİK, Kerim; "I. Dünya Savaşı Yıllarında Beyşehir'de İkamet Eden Sivil Esirler", *I. Uluslararası Beyşehir ve Yöresi Sempozyumu*, 11-13 Mayıs 2006, Konya 2006, s. 338-343.
- SEMİZ, Yaşar; "Çanakkale Denizaltı Savaşı (Nisan-Mayıs 1915) Sultanhisar ve Muavenet-i Milliye'nin Başarıları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 9, Konya 2001, s. 393-398.
- SORGUN, Taylan; *Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, Kamer Yayınları, İstanbul 1997.
- SÖYLEMEZ, M. Mahfuz; "Ankara Vilayet Salnamelerine Göre Osmanlı'nın Son Döneminde Çorum", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 12, (2007-2), s. 7-40.
- STUERMER, Harry; *Konstantinopl'da Savaşın İki Yılı (1915-1916)*, Çev. Yurdakul Fincancıoğlu, Büke Yayınları, İstanbul 2002.
- ŞAHİN, Doğan; "Emanet Düşmanlar", *Aksiyon*, S. 851, (2011), s. 14-18.
- TAŞDEMİRCİ, Ersoy; "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, (2001), s. 13-28.
- TETİK, Ahmet; "Anadolu'daki Esir Kampları", *Atlas Tarih Dergisi*, S. 19, (2013), s. 82-91.
- TOPRAK, Zafer; *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.
- UCA, Alaattin; "1915 Yılında Yayımlanan Bir Üsera Talimatnamesi ve Düşündürdükleri", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Atatürk Dergisi*, S. 3, (Ocak-2003), s. 169-184.
- URAL, Selçuk; "Mütareke Döneminde İngilizlerin Elindeki Türk Esirlerinin İadesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar", *Atatürk Yolu*, S. 37-38, Mayıs-Kasım 2006, s. 187-210.

-YILDIZ, Özgür; “İzmit’te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, *Akademik Bakış*, C. 5, S. 10, (2012-Yaz), s. 97-111.

-YÜCEL, İdris; “Yakın Şarkta Batı Nüfuzu Üzerine Bir Değerlendirme: Anadolu’daki Amerikan Misyon Hastaneleri (1880-1930)”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, (Güz-2011), s. 229-251.

3- İNTERAKTİF KAYNAKLAR

-<http://www.sondevir.com/tarihtebugun/132627/osmanli-devletinden-esir-misillemesi.html> (22 Ağustos 2013).

-<http://www.GeliboluyuAnlamak.com> (22 Nisan 2013).

- <http://www.ec-patr.org/mones/chalki/turkish.htm> (29 Ağustos 2013).

- <http://www.yildizhaber.com/ayrinti.php?katid=5&id=11918> (22 Ağustos 2013).

- <http://www.mimar.cc/makale/konya-daki-eski-sanayi-mektebi-64.html> (28 Ağustos 2013).